

BIZTONSÁGPOLITIKAI SZEMLE

2013 JANUÁR – ÁPRILIS

6. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

- 1 Afrikai szafarin a tigris:
Indo–afrikai kapcsolatok a „változó globális térben”
Tarrósy István
- 18 Vissza a Balkánra:
Macedónia külkapcsolatai és jövője
Tóth Gergely
- 28 Generation gap, avagy a centrum-periféria konstelláció újradefiniálása
Szemenyei Zoltán
- 41 Az amerikai-orosz kapcsolatok alakulásának kilátásai a második Obama-kormány alatt: a közép-európai rakétapajzs
Csizmazia Gábor

 CORVINUS
KÜLÜGYI ÉS KULTURÁLIS EGYESÜLET

CORVINUS KÜLÜGYI ÉS KULTURÁLIS EGYESÜLET

biztpol.corvinuembassy.com

ESSZÉ

AFRIKAI SZAFARIN A TIGRIS: INDO–AFRIKAI KAPCSOLATOK A „VÁLTOZÓ GLOBÁLIS TÉRBEN”^{1,2}

Tarrósy István*

ABSZTRAKT

India kétségkívül az átalakulóban lévő világrend egyik egyre befolyásosabb szereplője, külpolitikai és geopolitikai entitása egyaránt. Sajátos pragmatikus külpolitikájának Gandhiig és Nehruig visszavezethető gyökerein túlmenően egyedi realizmussal fűszerezi az el nem kötelezett kontextus ázsiai-afrikai kötelékeinek kapcsolatrendszerét is. Kivételes lehetőséget kínál ehhez és többek között a sikeres afrikai terjeszkedéshez a fekete kontinensen élő, főként a kereskedelemben és a pénzügyi szektorban fontos pozíciókat kézben tartó diaszpóra, melyet felismerve az indiai kormány az indo-afrikai kapcsolatépítés Delhi Folyamatában kitüntetetten kezel. A tanulmány célul tűzi ki, hogy először történelmi ív mentén mutassa be az indo-afrikai kapcsolatok főbb állomásait, majd elemezze a 21. század egyik legerősebb feltörekvő gazdaságának motivációit és kapcsolatait Afrika-szerte. Mindehhez viszonyítási pontként rögzítve India talán első számú vetélytársát, a kontinensen jelenleg legdinamikusabban építkező Kínát.

¹ Több szerző is e találó metaforával illeti az egyre lendületesebb indo-afrikai kapcsolatokat. Ld. VIDYARTHEE (2008). Mások éppen a kínai jelenlétet hasonlítják „szafarihoz”, ld. pl. KOHLI (2009).

² A cikk megírásához alapot képzett a PTE TTK Földrajzi Intézet Ázsia Központ által 2010. február 17-én szervezett India Napon tartott előadás, valamint a szerzőnek a felhasznált irodalomban felsorolt írásai. A tanulmány megírásakor a szerző Fulbright Visiting Scholarként kutatta az ázsiai feltörekvő gazdaságok, valamint az USA Afrika-politikáinak alakulását a University of Florida Center for African Studies központjában, mely lehetőségért külön köszönetet kíván mondani a Fulbright Magyarországi Bizottságnak és a Fulbright Programnak.

* PhD, egyetemi adjunktus (PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszék), a PTE Afrika Kutatóközpont vezetője, az Afrika Tanulmányok folyóirat szerkesztőbizottságának elnöke.

KÖZÖS TÖRTÉNELEM –
PILLANATFELVÉTELEK A MÚLTBÓL

Kelet-Afrika partvidéki részén, a görögök által Azania néven ismert partszakasz mérvadó kereskedelmi tényezővé válása Kr. e. 400 körülre tehető. A Kr. u. első századra a térség bantu nyelvet beszélő lakói komoly kapcsolatokat alakítottak ki mind Arábia és Perzsia, mind India kereskedőivel. Ekkorra már a kereskedő népek állandó településeket alapítottak a part mentén (Fitzpatrick 2006), és a Földközi-tenger térségéből, majd később Arábiából érkezők az e területeket lakó bantukkal fokozatosan keveredtek. Ez utóbbi a szuahéli nyelv és kultúra kifejlődéséhez vezetett.

A kelet-afrikai–indiai kereskedelmi kapcsolatokra tett első történelmi utalás a Kr. u. 60-ból származó „Erythraei Tenger körülhajózása” című munkában található. „A görög szerző leírja, hogyan »látták el rendesen« az indiai hajók Kelet-Afrika városait [...] »búzával, rizzsel, kisütött vajjal, szezámfűolajjal, pamutszövettel, övekkkel és saccharinak nevezett, nádból készült cukorral«. A legközelebbi írásbeli tanúság a 13. századból származik. Marco Polo említi meg könyvében a »maabari (malabari) hajókat, amelyek rendszeresen látogatják Madeigascar és Zanghibar szigeteket«. Azt is leírja, hogy a hajóút Indiából Kelet-Afrikába körülbelül 20 napot vesz igénybe [az északkeleti monszunnak köszönhetően].” (Szentés 1963)

Zanzibár szigete később – a szultáni időkben – „az Indiai-óceán legbefolyásosabb állama volt.” (Lóránt 2003) „A partvidék társadalmának fejlődésében és az arab kötődések megerősödésében a döntő fordulatot az ománi arabok érkezése hozta. [...] [Ők] a szuahéli kultúrát is sok szempontból a saját mintáik szerint alakították át.” (Szombathy 2007) Zanzibár és rajta keresztül a kelet-afrikai partvidék ettől kezdve nemzetközi kereskedelmi megfontolásokból egyértelműen felértékelődött, és folyamatosan vonzotta többek között az indiai betelepülőket, akik ma is a partvidék üzleti-kereskedelmi szektorának mérvadó szereplői. A 19. században, egészen az 1964-es zanzibári forradalomig az indiai kereskedők a szultáni udvar exkluzív partnereiként tevékenykedhettek.³

³ A mhindi-k (szuahéli szó, jelentése: indiai) életéről az irodalmi Nobel-díjas író, V. S. Naipaul írt könyvet 1979-ben *A nagy folyó kanyarulatában* (A Bend in the River) címmel. Sokak szerint a mai napig ez a könyv szól a legpontosabban az ún. „indiai élményről”, az indiaiak kelet- és közép-afrikai életéről.

Szejjid Szaíd bin Szultán „hajóhadára támaszkodva arra törekedett, hogy a kelet-afrikai partvidéken építse ki uralkodói hatalmát, és virágoztassa fel az ország kereskedelmét.” E gondolatnak megfelelően „Szaíd szilárd és virágzó kereskedőbirodalom központjává tette Zanzibárt, aminek a fő célja az volt, hogy az indiai-óceáni kereskedelem előtt megnyissa az utat a kelet-afrikai erőforrások felé.” (Fage–Tordoff 2004)

A mai Kenyát és Ugandát az Indiai-óceánnal összekötő Uganda Vasút megépítését 1896-ben kezdték el a britek Mombasánál. Öt évvel később, 1901-ben érte el az építkezés a Viktória-tó melletti, akkor még ugandai Kisumu városát – majd pár évtizeddel később, 1931-ben sikerült befejezni az ugyancsak ugandai Kampaláig tartó szakaszt.

Ez az infrastrukturális fejlesztés felbecsülhetetlennek bizonyult a mai modern Kenya társadalmi, gazdasági, politikai alapszerkezetének kialakításában, valamint megkerülhetetlen alapokat fektetett le a későbbi regionális törekvésekhez is, főként a Kelet-afrikai Közösség számára. Először azonban a Brit Kelet-Afrika néven létrejött gyarmati adminisztráció kiépüléséhez és a kizsákmányoló tervek megvalósításához használták fel – és hiába nevezték az anyaországban élők által az erőforrások elherdálásával azonosított projektet az akkori gyarmati szlengben az „őrült expressznek”⁴, az mégis mérföldkő-beruházásnak bizonyult a térségben. Olyannyira, hogy a British Commonwealth, a brit Nemzetközösség hivatalos kiadványa, ahogyan arról Szentesnél (1963) is olvashatunk, némileg öntelten, de a tényszerűséget nem megkérdőjelezve jegyezte meg: „Ha az ugandai vasút nem létezett volna, Német Kelet-Afrika teljesen fejletlen és gyakorlatilag kormányzatlan maradt volna.” Persze arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy a vasútépítés kapcsán a németek módszere lázadást eredményezett a helyi lakosság részéről, és a briteknek is részben a helybéliekre kellett „támaszkodniuk”, ami azonban nem ment olyan könnyen. Ennek eredményeként közel 30 000 főnyi munkaerőt kellett Indiából az építkezéshez biztosítani – olyan leszerződött idénymunkásokat, akik közül aztán nagyjából 7000-en le is telepedhettek a mai Kenyában. Az ő betelepedésük kulcsfontosságú fordulat a kenyai gazdasági – elsősorban kiskereskedelmi – szektor későbbi megerősödése és felvirágoztatása szemszögéből.

Az 1920-ban Kenyára átkeresztelt Brit Kelet-Afrika gazdaságában egyre nagyobb szerepet kaptak a helyi afrikaiak – persze a legbefolyásosabb

⁴ A helybéli lakosok „vaskígyónak” nevezték a vonatot.

réteget továbbra is az európaiak jelentették, akik mellett az ázsiaiak szerepe nőtt meg. Főként a bevándorolt indiaiak képviseltek növekvő erőt, mint kereskedők, hivatalnokok, kézművesek.

Az „indiai kérdés” Ugandában gyűrűzött tovább leginkább, és nem is az első, mint inkább a második világháború után erősödött fel az ugandai társadalomban. 1945 után ugyanis több hullámban további indiai migránsok érkeztek Ugandába, és az erős kereskedelmi háttérrel, kapcsolati hálóval rendelkező indiaiak hamarosan a kiskereskedői bolthálózat nagy részét, valamint a teljes nagykereskedelmet irányításuk alá vonták. Az akkori protektorátus egészét nézve a leggazdagabb cégek között két indiai, cukorral kereskedő vállalatot találunk, a Muljibhai Madhvani and Co. Ltd-t és a Mehta Sons (Africa)-t. Az ellenük véghezvitt későbbi atrocitásoknak, kegyetlenkedéseknek és brutális politikai döntéseknek ekkor teremtődött meg az alapja.

Az északnyugat-indiai Mandvi (Gudzsarat állam) egykoron jelentős kikötővárosából származó Karimjee Jivanjee család alapítója, Buddhaboy Noormammed *bohora*⁵ síita muzulmánként látta meg a napvilágot. A családi történet szerint, „egy napon, Mandviba látogatván, az ománi szultán zanzibári vámtisztviselője, egy bizonyos Jairam Sewji – maga is indiai származású – felkereste Buddhaboyt” (Oonk 2009). Sewji – aki egyébként az indiai-óceáni térség egyik leggazdagabb és komoly befolyással bíró személyisége volt akkoriban – felvázolta a kelet-afrikai partokkal való kereskedelemben rejlő gazdasági és a zanzibári üzleti világban tetten érhető potenciált Buddhaboy-nak, aki úgy döntött, elküldi fiát, Jivanjee-t Zanzibárra, hogy térképezze fel a család számára elképzelhető tényleges lehetőségeket. Jivanjee 1818-ban megnyitotta első boltját és 1825-ben megalapította saját kereskedő cégét, a Jivanjee Buddhaboy & Co-t, amely főként szegfűszeget és koprát⁶ exportált Indiába, valamint német és amerikai ruhákat importált a szigetre.

⁵ Az iszmailiták egyik fő ága, amelynek Gudzsaratban (Gujarat) van a központja. „Gazdag kereskedőkaszt, [amelynek tagjai] a »mullahdzsi«-ban tisztelik szellemi vezérüket. [...] Az iszmailiták az általános iszlám dogmákat titkos tanítással egészítik ki, amely újplatonikus eszméket kapcsol össze síita elméletekkel, és bonyolult emanációs rendszert tanít” (von Glasenapp 1981). I.d. még. mullah, mollah, molla = mohamedán hit- és jogtudós; emanáció = az isteni vagy szellemi princípium kisugárzása, amelyből az érzéki és érzékfeletti világ ered. Bárhol éljenek is a világon, a bohorák mindig kimondottan zárt, önfenntartó közösségeket alkotnak. Zanzibáron például Stone Town egy-egy utcájában, egymás melletti házakban lakva alakították ki saját negyedüket.

⁶ A kopra a kókuszdió megszáritott, belső olajos szövete, húsa. (Bakos 1994)

A Karimjee Jivanjee család üzleti „nagyhatalommá” válásának történetében kitüntetett időszak volt, amikor 1824 és 1861 között komoly tőkét halmoztak fel, széles társadalmi ismertségre és megbecsülésre tettek szert. 1880 és 1924 a Karimjee-k európai, amerikai és ázsiai cégek és családok számára a kelet-afrikai partvidék fő kereskedő partnereinek számítottak. 1925-től a tanganyikai függetlenség 1963-as elnyeréséig a család igyekezett diverzifikálni üzleti tevékenységét és érdekeltségi körét. Új területeken próbáltak szerencsét: kávé, tea és szizál⁷ ültetvényeket vásároltak, és egyszerre Kelet-Afrika „szizálbáróivá” váltak. A térségben végigsöprő függetlenségi hullám lecsengését követően köszöntött be a legsötétebb időszak a Kelet-Afrikában élő ázsiaiak számára. 1972. augusztus 4-án Idi Amin tábornok, Uganda elnöke kiutasította az országában élő, főként gudzsarati indiaiakat, akik 90 napot kaptak, hogy örökre elhagyják Ugandát. Ez az indofób klíma és a kiutasítás hosszú időre traumát okozott az indiaiaknak, és a Karimjee Jivanjee család egyik fontos tevékenységévé vált, hogy enyhítse a térségben maradt indiaiak fájdalmait, általában a kelet-afrikai ázsiai népesség emancipációját.

A Karimjee Jivanjee-k mára a kelet-afrikai térség kétségkívül egyik legbefolyásosabb családjává váltak. A Toyota Tanzania Ltd. nevű cég tulajdonosaiként a partvidék autóforgalmazásának meghatározói – 1987-ben még csak 350 Toyota márkájú autót adtak el Tanzániában, 2000-ben pedig ez a szám 2000-et mutatott. Ugyan a család tagjai a világ minden táján megtalálhatók, többen közülük az Egyesült Királyságban, az Amerikai Egyesült Államokban és Mauritiuson élnek, a család történetének Oonk (2009) által bemutatott 200 éve arról ad tanúbizonyságot, hogy mindvégig szorosán összetartottak, egymást támogatták, segítették. Ma Tanzánia egyik kikerülhetetlen gazdasági és politikai erőt képviselő szereplői.

⁷ *Agave sisalana*, más néven szizálagáve, az agávefélék (*Agavaceae*) családjába tartozó, levélrostot szolgáltató természetű növényfaj. Közép-Amerikában őshonos, ahol rostját már Amerika felfedezése előtt használták. A szizál iránt az 1880-as években, a kéveköző aratógép feltalálása után nőtt meg a kereskedelmi érdeklődés, és hamarosan ültetvényeket hoztak létre a Bahama-szigeteken és Tanganyikában (ma Tanzánia). Az 1930-as évek végére már Mozambikban, Angolában, Madagaszkáron és Afrika egyéb részein, valamint a Fülöp-szigeteken, Tajvanon, Braziliában, Venezuelában, Indonéziában és Haitin is termesztették. [...] A durva és merev szizálrost erőssége, tartóssága, nyújthatósága és tengervízzel szembeni ellenállósága miatt kiválóan alkalmas a tengerészetben, a mezőgazdaságban és az iparban használt kötéláru készítésére. A rostból ezen felül szőnyeget, pokrócot, kalapot és kefét is készítenek. Forrás: <http://terebeess.hu/keletkultinfo/lexikon/szizal.html>.

INDIA ÉVSZÁZADOS AFRIKAI KAPCSOLATAINAK TOVÁBBÉLÉSE ÉS FEJLŐDÉSE

India évszázados időtávon mérhető, régiókat összekapcsoló tevékenységének, építkezésének súlyát szemlélve, talán elsőként kiemelendő, hogy függetlensége elnyerését (1947) és a független indiai köztársaság létrejöttét (1950) követően mérvadó szerepet töltött be a bipoláris világ két tömbje közötti „harmadik utas” politizálást, pozicionálást illetően. A „pozitív semlegesség külpolitikájának jegyében India, mint az el nem kötelezettek mozgalmának egyik alapítója és vezetője, megkísérelt egyenlő távolságot tartani a két tömbtől.” (Csicsmann 2007) E tőről fakadóan, és a kétpólusú világ szétesését követően, de leginkább a 2000-es évektől felerősödőben lévő aspirációk sorában egy multipoláris világrend alakíthatósága tekintetében is India komolyan veszi a déli együttműködésekben rejlő „kötelességeit”, és még inkább a kölcsönös lehetőségeket. Naivak persze nem lehetünk, mert látható, hogy a rohamléptekben fejlődő indiai gazdaságnak is nyersanyagokra van szüksége, ezáltal fontos például stabil afrikai jelenlétének újabb dimenziókba emelése, meglévő kapcsolatainak továbbfejlesztése a 21. században. Ráadásul a ma tetten érhető „új regionalizmusok” köréből az egyik legizgalmasabb kooperációs hálót épp részben India fonja – természetesen többedmagával, így jelesül Brazíliával, Kínával, Oroszországgal, a mára új politikai blokká formálódott BRIC-országok⁸ csoportjában, amelyhez 2011-től tagként kötődik a Dél-afrikai Köztársaság is (és így a csoport neve BRICS). A csoport tagjai egyfelől közös hanggal igyekeznek képviselni azon „elvárásukat”, hogy a globális politikai térben – mely szerintük egyre inkább, éppen miattuk, több pólusúvá kell, hogy váljon – hallgattassanak meg a Globális Dél igényei és fejlesztési elképzelései, másfelől azonban mindannyian energiaéhes feltörekvő gazdaságokként saját nemzeti gazdasági érdekeinek megfelelően igyekeznek geopolitikai pozíciókat fogni, megerősíteni. A blokk politikai értelemben képes hatékonyan megnyilvánulni, gazdasági oldalról viszont egymás versenytársai – például, ha az afrikai kontinensen oly széles körben elérhető nyersanyagok és ásványkincsek kitermelésére, azoknak saját gazdaságukba való becsatornázásra gondolunk.

⁸ Az eredetileg a „Négy Nagy Feltörekvő Gazdaság” (Brazília, India, Kína és Oroszország) csoportjának megjelölésére létrehozott akronimát legelőször Jim O’Neill használta.

Hasonlóan Kínához, Indiának is elsődleges és jól megfontolt érdeke, hogy energiabiztonságát hosszú távon értelmezve tudja garantálni a régiókon átívelő együttműködések segítségével. „Energiahordozókban való szegénysége miatt India [...] [kőolaj- és földgázszükségleteinek] háromnegyedét külföldről szerzi be. Ez gazdasági és biztonsági kockázatokat egyaránt jelent, hiszen kereslete árfelhajtó hatású, és fokozza a versenyt a meg nem újuló energiaforrásokért.” (Neszmélyi et al 2007) Egyértelmű versenyről van szó a fő hatalmi képletek között, és ebben az indiai–kínai szál (és lehetséges konfliktus) igencsak meghatározó. A két ázsiai hatalom között – hasonlóan a japán–kínai kapcsolatokban felmutatható történelmi krízisekhez és sok esetben terhes örökséghez – az 1990-es években „az Indiai-óceán térségében rivalizálás alakult ki a befolyási övezetek gyarapításának kérdésében.” (Csicsmann 2007) India fő cselekvései között, amelyeket – ahogyan akár azt Brazília esetében is fellelhetjük – globális törekvések fűtenek, természetesen megtaláljuk – miközben világos módon versenypozíciók megerősítését látjuk – a dél-ázsiai és délkelet-ázsiai térségek regionális biztonságának növelését is. India úgy politizál, hogy miközben versenytárs, egyúttal partnerként is megjelenjen a többi hatalmi képlet számára. Ebből a szempontból India például Japánban kiváló partnerre talált, ugyanis a szigetország előnyben részesít minden olyan együttműködést, amely háromoldalú projekteken – így például japán– indiai–maláj, vagy akár japán–indiai–mozambiki háromszög formájában ölt testet.

India rohamosan fejlődő, feltörekvő gazdaság, amely több előrejelzés szerint is a 21. század első harmadának végére nagy valószínűséggel globális hatalommá „érhet”. Ez első körben a dél-ázsiai, délkelet-ázsiai térségben mérhető regionális hatalmi státuszt jelenti, amely globális kitekintésben is jelentős geopolitikai-geoökonómiai tételt képvisel. Atomhatalomként, valamint egyre gyarapodó gazdasági-kereskedő középhatalomként joggal aspirálhat az átalakulóban lévő világrend egyik meghatározó, akár „pólus-formáció” pozíciójára. Fejlődése egyébként sok tekintetben Kínához hasonlít, de vele szemben, többek szerint, demokratikus berendezkedése okán, „értékalapú együttműködést alakíthat ki a nyugati demokráciákkal, és [ezáltal] könnyebben találhatja meg helyét az új világrend politikai erőterében.” (Neszmélyi et al 2007) India minden bizonnyal „demográfiai »óriás«, rohamosan bővülő piaccal, világviszonylatban is jelentős, exportképes tudásiparral, tudományos-technikai innovációs potenciállal, nagylétszámú, ütőképes hagyományos

fegyveres erővel és nukleáris csapásmérő képességekkel.” (Ibid) Mindezekon túl az elmúlt években az USA egyik régi-új szövetségese, mely képes az Amerikai Egyesült Államok „új Csendes-óceáni világrendjére” irányuló erőfeszítéseket is támogatni. Képes volt ugyanis rendezni a hidegháború idejétől elhidegülő kapcsolatokat, melyek további feszültségekkel terhelődtek az 1990-es években, különösen az évezred végétől érzékelhető szoros USA–Pakisztán együttműködés miatt. Ma India az USA egyik „természetes szövetségese” és „stratégiai partnere” – ahogyan az erről szóló politikai retorika jelzi. (Hurrell 2006)

INDIA MÁS UTAT KÖVET?

Az indo-afrikai kapcsolatok nagyban kötődnek az ázsiai és afrikai földrészek közötti kereskedelemhez és a kereskedelmet folytató indiai bevándorlókhoz. Vitathatatlan, ahogyan már jeleztük, hogy a 18. század elején Szejjid Szaíd bin Szultán, ománi uralkodónak köszönhető, hogy a nemzetközi kereskedelem számára a kelet-afrikai partvidék és az Indiai-óceán ekkorra a figyelem középpontjába került. A 19. században, egészen az 1964-es zanzibári forradalomig az indiai kereskedők⁹ a szultáni udvar exkluzív partnereiként tevékenykedhettek. „Lehetetlen pontosan megállapítani, hogy az Indiából érkező kereskedők mikor kezdtek megtelepedni Kelet-Afrika part menti városaiban. Valószínűleg az arabok nyomában jártak [...] [később, a 19. század során pedig] tevékeny szerepet játszottak a [...] főleg Zanzibáron keresztül lebonyolódó nagyarányú néger rabszolgakereskedelemben” (Szentés 1963).

Az indiai szál felfejtésében fontos figyelembe vennünk azt is, hogy „Kelet-Afrika sajátos fejlődésében közrejátszott egyrészt kedvező földrajzi fekvése, másrészt a tengerparthoz közel fekvő, fémekben, aranyban, rézben, vasban dúsgazdag rhodesiai (ma zimbabwei) bányavidék. Adva volt tehát a természetes cserekereskedelem a bányakincsekkel rendelkező Afrika, valamint a fűszerekben, selymekben, porcelánban gazdag India és Kína között” (Makai 1961).

A dekolonizációt követően India hatványozottabban kötelezte el magát Afrikában. Még az 1955-ös bandungi értekezlet előtt, India függetlenségének évétől (1947) Dzsaváharlál Nehru fokozatosan

⁹ A mhindi-k (szuahéli szó, jelentése: indiai) életéről az irodalmi Nobel-díjas író, V.S. Naipaul írt könyvet 1979-ben *A nagy folyó kanyarulatában* (A Bend in the River) címmel. Sokak szerint a mai napig ez a könyv szól a legpontosabban az ún. „indiai élményről”, az indiaiak kelet- és közép-afrikai életéről.

emelkedett ki a fejlődő térségek vezetői közül, és vált az imperializmus, a gyarmatosítás és újragyarmatosítás, általában a hegemonia elleni küzdelem vezéralakjává. Ahogyan Bhattacharya (2010) fogalmazza meg, „India és Afrika között egyértelmű ideológiai összekötő szálát fedezhetünk fel többek között az antirasszista és gyarmatosítás-ellenes napirend meghatározásában. Az apartheidtel szemben megfogalmazott félelmeket és fenntartásokat és a dél-afrikai és zimbabwei antirasszista mozgalmak India általi támogatását egyaránt programjába foglalta a NAM¹⁰” (Cheru–Obi 2010). A G77-ek negyedik, Arushában megrendezett miniszteri értekezletén Nyerere akkori tanzániai elnök egyértelművé tette, hogy a fejlődő országok elsősorban egymást kell, hogy támogassák, egymással kell, hogy együttműködéseket fogalmazzanak meg – és nem csupán szolidaritási alapon, hanem saját és közösen azonosítható gazdasági érdekek, kölcsönös hasznok mentén. Az ún. „Dél–Dél kooperáció” és annak szükségessége legelőször e kontextusban fogalmazódott meg.

A 2008-ban elfogadott Delhi Deklarációban rögzíti az indiai kormány az Afrikával kapcsolatos stratégiai kérdéseket. A Delhi Folyamat része egy indiai-afrikai csúcstalálkozó, az Afrika–India Fórum, amely háromévente tárgyalóasztalhoz ülteti a feleket, és lehetőséget kínál a különböző együttműködések megerősítésére, kiterjesztésére, új kooperációk megfogalmazására. 2008 februárjában az indiai vezetés bejelentette, hogy 60%-kal emeli meg az általa folyósított segélyek összegét a következő években – ez 20 millió dollárt tett ki összesen. Az ugyanezen év márciusában Újdelhiben rendezett India–Afrika Projekt Partnerségi Fórumon 150 projekt kapott zöld utat 11 milliárd USD értékben úgy, hogy az indiai Exim Bank további 30 millió USD értékben biztosított hitelkeretet az Afrika felé irányuló exportban érdekelt indiai cégeknek. Egy hónappal később, az áprilisban rendezett Afrika–India Csúcson „az indiai miniszterelnök egy 500 millió dolláros fejlesztési támogatási csomagot jelentett be az elkövetkező 5-6 évre vonatkozóan, a Külügyminisztérium afrikai segély keretében elkülönítve. Egyúttal ígéretet tett arra vonatkozóan, hogy az addigi 2,25 milliárd USD dolláros hitelhatárt 5,4 milliárd USD-re emeli meg kormánya, különösen a legkevésbé fejlett országok (LDC-k, azaz angolul Least Developed Countries) lehetőségeit figyelembe véve. Rájuk nézve India preferenciális exportfeltételeket biztosít” (Cheru–Obi 2010).

¹⁰ Az El Nem Kötelezettek Mozgalma, angol nevén Non-Aligned Movement (NAM).

Az afrikai kapcsolati háló kiterjesztése során India – egyértelműen deklaráltan is – számít és épít az afrikai országokban élő indiaiakra. Az indiai diaszpóra fontosságával egyik ázsiai ország sem vetekedhet. Az indiai megközelítés e tekintetben biztosan más, mint a kínai – India valóban élő szálakat tud egybefonni e legújabb építkezési stratégiájában. Az indiai kormány igyekszik helyzetbe hozni az indiai üzleti szektor szereplőit, de nem nyújt olyan támogatásokat a cégeknek, mint Kína. Szemben az ázsiai óriással, amely mint láttuk államilag tulajdonolt cégekkel operál elsődlegesen¹¹, India „szabadjára engedi a piacot”. Manmohan Singh miniszterelnök a 2008 áprilisi csúcstalálkozón aláhúzta, hogy a termelékenység növelése érdekében kiterjeszti piaci kereteit az afrikai export számára, eszközöket határoz meg a beruházásoknak, valamint pénzügyi alapokat biztosít a technológiai fejlesztéseknek. Ellentétben a kínai módszerrel, amikor infrastrukturális beruházások formájában látható az indiai elkötelezettség, a fejlesztési projekteken India inkább a helybéli munkaerő bevonását és képzését helyezi előtérbe, semmint az indiai vendégmunkások foglalkoztatását.

Minden egyéb összekötő kapocs ellenére, Indiát is egyre jobban érdekli a gazdasági fejlődéséhez szükséges nyersanyagigény kielégítése – ebben nem különbözik Kínától. Ahhoz, hogy ne kínai, hanem indiai cégek nyerjenek el tendereket, India is számos infrastrukturális megaberuházást vállal magára. India e megközelítésből óriási versenyben van Kínával, de a kínai többletvállalásokkal láthatóan nem tud megbirkózni. Erre az egyik legegyszerűbb példa az Afrikai Fejlesztési Bankban (AFDB) elfoglalt helye és súlya: míg India két évvel korábban, 1980-ban szerzett tagságot a szervezetben, addig Kína mára több részvénnyel rendelkezik és övé a legnagyobb szavazati arány. Kína tényleg mindent képes megvásárolni. India pedig igyekszik lépést tartani, és kihasználni, hogy jobban, régebb óta ismeri az afrikai környezetet, amely által képes „hatékony piacra lépéshez hozzásegíteni a kis- és középvállalkozásait” (Cheru–Obi 2010).

TIGRIS VS. SÁRKÁNY

Annak ellenére, hogy a múltban – ahogyan a történelmi áttekintésből láthattuk – India kapcsolatrendszere és kötődése az afrikai térségekhez és államokhoz lényegesen erősebb volt, mint Kínáé, az elmúlt bő húsz évben

¹¹ E kép is változóban, fejlődésben van, hiszen az elmúlt néhány évben a nagy állami cégek, vállalatok mellett jelentősen nőtt meg a magánkézben lévő kínai mikro-, kis- és középvállalkozások száma.

a távol-keleti sárkány pragmatikus külpolitikai építkezésében előkelő helyet elfoglaló afrikai térhódítás fordulatot hozott, és egyidejűleg rányomta a bélyegét többek között a kétoldalú kereskedelemben is tetten érhető versengésre. Ahogyan arról Taylor (2012) beszámol, a kapcsolatfejlesztésben India azonban magasabb sebességi fokozatra kapcsolt és a 2010-11-ben regisztrált 45 milliárd dollárnyi kereskedelmi volument 2015-re 75 milliárd dollárra igyekszik emelni. Habár növekvő mértékben vesz részt India az energiaforrások kitermelésében és az ehhez (is) kapcsolható infrastrukturális fejlesztésekben, messze elmarad jelenléte e szektorokban Kínához képest. Az indiai Exim Bank és az Indiai Iparszövetség (Confederation of Indian Industries) által is segített főként privát vállalkozások, cégek a telekommunikáció, a gyógyszergyártás és az iparcikkek gyártása területén koncentrálnak Afrika-szerte (Ibid).¹²

Ugyan számos kutató¹³ agresszívebb Afrika-politikája számlájára írja a lendületesebb és nagyobb léptékű kínai terjeszkedés sikereit, melynek részét képezi a Kína által folyósított segélyek és kedvezményes hitelek rendszere – amelyek aztán további megállapodásokat mozdítanak elő a kereskedelem és egyéb piaci konstrukciók tekintetében –, India határozottan építkezik az afrikai kontinensen. A máig ható „el nem kötelezett köntös” alatt egyre jobban világlik ki a nemzeti érdek – amelynek érvényre juttatása minden hatalmi tétel vitathatatlanul elsődleges célkitűzése –, különösen ami India esetében a gazdasági erő növelését, valamint az energiabiztonság megerősítését szolgálja, és amely pragmatikus külpolitikát követel meg. A 2011 májusi második Afrika–India Fórumot követően – melyet az Afrikai Unió székhelyén Addisz-Abebában rendeztek – Singh miniszterelnök hatnapos afrikai turnéja alatt épp ennek adott nyomatékot, kiemelve, hogy az új kontextusba emelt India–Afrika partnerség egy három elemből álló talapzaton nyugszik: az afrikai kapacitások fejlesztésének és az indiai tudástranszfernek, a kereskedelemnek, valamint az infrastrukturális fejlesztéseknek pilléreire. (BBC Monitoring South Asia 2011)

¹² Az indo-afrikai és sino-afrikai kereskedelem alakulásáról, export-import adatairól és azok elemzéséről ld. bővebben Harry BROADMAN két írását: BROADMAN, H. (2007): *Africa's Silk Road: China and India's New Economic Frontier*. Washington, D.C.: *The World Bank*, és BROADMAN, H. (2008): *China and India Go to Africa: New Deals in the Developing World*. *Foreign Affairs*. 87: 95-109. pp., illetve NARLIKAR, A. (2010): *India's rise to power: where does East Africa fit in?* *Review of African Political Economy*. Vol. 37. No. 126. 451-464 pp.

¹³ Így például VIDYARTHEE (2008).

A magánszektor szereplői – így például az etióp textilgyártásban érdekeltséget szerző Birla Csoport, vagy a szubszaharai területek számos pontján különböző projektet (instant kávé gyártó ugandai üzem, zambiai jármű-összeszerelő gyárat) menedzselő Tata Csoport – mellett az indiai állam igyekszik politikai támogatást nyújtani az általa tulajdonolt cégeknek: főleg az energiaszektorban részesedést kívívni igyekvő ONGC Videsh Ltd-nek, mely nyugat- afrikai olajüzleteket hajt fel Indiának. A The Hindu napilap beszámolója szerint Singh 2011- es egyik első állomása Tanzánia volt, ahol utoljára az 1980-as évek végén járt – akkor még mint a NAM Déli Bizottságának főtitkára. A közel húsz évvel későbbi látogatás India új gazdasági paradigmájának és a Dél–Dél kooperáció igényének egyértelműsítése volt, mellyel kapcsolatban természetesen mindkét állam vezetői elegendő kinyilatkoztatást tettek a világ közvéleménye számára. Kikwete tanzániai elnök nem rejtette véka alá, hogy az India által országa számára ajánlott 190 millió dollárnyi hitelről és egyéb pénzügyi-technikai segítségnyújtásról szóló csomaghoz képest többet kér a kétoldalú kapcsolatok elmélyítése érdekében (Chaudhury 2011). A tradicionálisan kiterjedt indiai kapcsolatokkal rendelkező kelet-afrikai állam arra „kérte fel” Indiát, hogy vegyen részt több befektetéssel a tanzán mezőgazdaság, egészségügy, oktatás és infokommunikációs szektor fejlesztésében. Amennyiben India különösen az utóbbira még többet áldoz az elkövetkező évek során, Tanzánia a térség ipari és technológiai központjává válhat. Mindeközben nem szabad azt sem szem elől tévesztenünk, hogy a miniszterelnöki látogatást megelőzően Mizengo Pinda tanzán miniszterelnök indiai újságíróknak számolt be arról, hogy országa India segítségét kérte a közelmúltban felfedezett uránium kibányászása tekintetében (New India – Times 2011) (India ugyanis több országgal, köztük például az USA-val, Franciaországgal, Oroszországgal, Kanadával és Namíbiával is civil nukleáris egyezményeket tart fenn). India tehát újabb, „kemény erőhöz” (hard power) kapcsolódó területen juthat további érdekeltségekhez.

Ami pedig a változó globális politikai-gazdasági tér „puha erő” (soft power) konstellációit illeti, India számos esetben képes feladni a leckét Kínának. 2002 júliusában, például, az indiai kormány egy induló 100 millió dolláros alapot fogadott el, mellyel a 2007 júliusában beüzemelt Pán-afrikai e-Hálózatot (Pan-African e-Network) finanszírozta, online összeköttetést hozva létre 53 afrikai állam és India bizonyos kórházai, egyetemei és képzőközpontjai között (Mawdsley–McCann 2010). India hangsúlyozottan

kívánja előmozdítani e „puha” fejlesztéseket, melyekhez a 2000-es évek végétől segélycsomagokat, állami fejlesztési pénzeket telepít – nem rejtve véka alá – és ebben igencsak hasonlít Kínára – az indiai állami („keményebb” gazdasági) érdekek ezen eszközökkel történő érvényre juttatásának igényét. Igaz, az effajta pénzek (eszközök) összességében nem képesek túlszárnyalni a kínai „arzenált”, India is kombinál, és a Nye-féle „okos erő” (smart power) alkalmazásának remekül elemezhető példáját kínálja afrikai kapcsolatrendszerében.

A 2008 UTÁNI FORDULAT ÉS AZ INDO-AFRIKAI KAPCSOLATOK TOVÁBBFEJLŐDÉSÉNEK KÖVETKEZMÉNYEI

Ugyan a sort nem egy „déli állam”, hanem a világ egyik legmeghatározóbb gazdasága, Japán indította 1993-ban a Tokiói Afrika Fejlesztési Nemzetközi Konferenciával, a TICAD-dal (Tokyo International Conference on African Development), az első Kína–Afrika Együtműködési Fórum, a FOCAC (Forum on China–Africa Cooperation) 2000-es megrendezése után szinte valamennyi feltörekvő gazdaság¹⁴ – így az indiai is – saját afrikai csúcstalálkozóval (és persze a hozzá köthető diplomáciai offenzívával) rukkolt elő. Az említett 2008-as első Afrika–India Fórummal India is határozott afrikai szándékkal lépett elő az együtműködések fontosságáról kommunikék garmadáját kibocsátó, egyébként pedig egymással versengő szereplőket felvonultató nemzetközi térben. Pár év alatt India is képessé vált arra, hogy hosszú távú kapcsolatépítését stratégiaileg értelmezze és egy ún. Kiterjesztett Afrika–India Együtműködési Keretet fogalmazzon meg, továbbá az Addisz-Abeba Nyilatkozattal pragmatikus irányelveket jelöljön ki az elkövetkező időszak afrikai fejlesztései és befektetései számára.

Maga a deklaráció az elmúlt évek következetes építkezését hivatott erősíteni, jelezve, hogy az afrikai oldalon állami, regionális és kontinentális (Afrikai Unió) szinteken egyaránt fontos az indiai reláció. A 2010 márciusában tető alá hozott Afrika–India Együtműködési Keretmegállapodás és Akcióterv kibővítését szolgáló nyilatkozat tételesen veszi számba a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és beruházási

¹⁴ Mára nagyon aktívan építkezik e téren is Dél-Korea, Indonézia, Szingapúr, továbbá Törökország, Brazília és Oroszország, nem beszélve például Iránról, mely ráadásul az El Nem Kötelezettek Mozgalma soros elnökségét tölti be 2012 és 2015 között.

lehetőségeket, hangsúlyt fektet a kis- és középvállalkozások helyzetbe hozására, valamint a tudományos és technológiai együttműködések kibővítésére. Ez utóbbi kapcsán emeli ki a már hivatkozott pán-afrikai egyetemek és kórházak közötti kooperációt, melyet az indiai kormány által biztosított technológiai bázis és fejlesztés képes támogatni. Az általános kapacitásfejlesztésen túlmenően India figyelmet szentel a kultúrában, sportban és turizmusban rejlő lehetőségek kiaknázására is, de természetesen nem hagyja figyelmen kívül a politikai kooperáció elvárásrendszerét sem. India – a Dél–Dél együttműködések fontosságának deklarálása tekintetében is – kihagyhatatlan partnernek tekinti az Afrikai Uniót, melynek jelentőséget tulajdonít a kontinens békéjének és biztonságának hosszú távú létrehozásában, fenntartásában, és így az Afrikai Készenléti Haderő (African Standby Force) operacionalizálásában, kiképzésében.

A kormányzati politika által helyzetbe hozott indiai vállalkozók egyre határozottabban bővítik afrikai tevékenységeik körét, fektetnek be többek között olajkitermelésbe, bányászati projektekbe – főleg arany, foszfát és rézérc kibányászásához kapcsolódóan. Mindez a 21. század első éveiben jelentős növekedést mutatott: az Afrikai Fejlesztési Bank vezető közgazdászai által közzétett időszakos jelentés szerint az indiai közvetlen tőkebefektetések (FDI) 2000-ben 243 millió dollárra rúgtak összesen, majd 2008-ra már a 2,4 milliárd dollárt is meghaladták. 2003 és 2009 között 70 indiai vállalat indított 130 zöldmezős beruházást 25 milliárd dollár értékben – az összes hasonló projekt közel 5%-át adva ezen időszakban Afrika- szerte (Africa Economic Brief 2011).

Sokan állítják, hogy az „indiai tapasztalatra” bővülő kereslet mutatkozik Afrika különböző térségeiben. Vannak, akik merészen azt is kijelentik, hogy az évtizedekig domináns washingtoni konszenzusként elhíresült nyugati (északi) fejlesztési/fejlődési gondolkodás, majd a 2000-es évektől feltűnő kínai megközelítés (Ramo (2004) után „pekingi konszenzus”) mellett az indiai „modell”, egyfajta harmadik utas „delhi konszenzus” is kezd lábat vetni az afrikai kontinensen.¹⁵ Az indiai gondolkodás számára bizonyosan meghatározó marad a liberális multilateralizmus, de a mára segélyeket folyósító donorrá nőtt dél-ázsiai tigris sajátos filozófiával – egészen Nehruig visszanyúlóan – próbálja pozícióit erősíteni a nemzetközi

¹⁵ Érdemes tovább gondolni a Jordán Gyula által összevetett megközelítéseket, és akár az indiai, sőt, a brazil, de mindenképpen további feltörekvő gazdaságok – így például a török – fejlődési elképzeléseit is újabb összehasonlító elemzések tárgyává tenni. Ld. részletesen: JORDÁN (2010), valamint NARLIKAR (2010).

rendszerben. A geoökonómiai megfontolásokat stratégiai szintre emelő indiai kormány Afrikában is pragmatikusan „tör előre”, versenytársai számára új kihívásokat intézve az afrikai partnerségekért történő helyezkedésben. Miközben a hivatalos kommunikáció arról szól, hogy India és Kína inkább kiegészíti egymást Afrikában, valójában egyre több esetben India szerez piaci lehetőséget, köt előnyös üzletet. Edward Friedman szavaival élve, „Kína talán megnyerte a rövidtávfutást, de India a maratonra edz.” (Friedman 2005-t idézi Raman 2011) Az elkövetkező évek e stratégia célba érését hozhatják – amelyet persze a versenytársak nem fognak ölbe tett kézzel nézni. A térség fő hatalmi vetélytársa India számára egyértelműen Kína, és talán mindkettőjükre – ezáltal a változó képet mutató nemzetközi rendszer egészére – igaz, amit Henry Kissinger Kína kapcsán vall: „amíg az ország ennyire elfoglalt saját belső változásaival, nem lehet ideje arra is, hogy az egész világra kiterjessze dominanciáját.” (Kissinger 2011) Az ázsiaiak afrikai előretörése külpolitikai pragmatikusságukat bizonyítja, melyre hosszú távon szükségük lesz stratégiai térhódításukhoz. India e tekintetben a demokrácián alapuló felemelkedés kitartó híve, Saith (2008) szerint tudott 3000 évet várni arra, hogy megküzdjön az országot átható szegénységgel, „és ha kell, vár további 20 évet” arra, hogy akár 2 százalékponttal nagyobb gazdasági növekedést produkáljon, mindezt demokratikus keretek között. Az afrikai partnerségekben rejlő lehetőség, illetve a „delhi konszenzus” terjedése megerősítheti, amit Singh miniszterelnök már 2006-ban megfogalmazott az India térségében hatalmi tételekké vált országok – így főként Kína és Japán – kapcsán: „Ha megnézem őket, elgondolkodom azon, vajon kihasználjuk-e mindazt, ami bennünk lehetőségként rejtekezik.” Századunk soron következő évtizedei bizonyosan az indiai potenciál kiteljesedését is elhozzák globális világunk számára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- “Africa–India Framework for Enhanced Cooperation.” Second Africa–India Forum Summit 2011. Addis Ababa. Letöltve a <http://summits.au.int> honlapról 2013. április 20-án.
- BAKOS Ferenc (szerk.) (1994). *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BHATTACHARYA, Sanjukta B. (2010). “Engaging Africa: India’s interest in the African continent, past and present.” In: CHERU, Fantu – Cyril OBI (eds.) (2010). *The Rise of China and India in Africa. Challenges, opportunities and critical interventions*. London: Zed Books–NAI.
- CHERU, Fantu – Cyril OBI (eds.) (2010). *The Rise of China and India in Africa. Challenges, opportunities and critical interventions*. London: Zed Books–NAI.

- CSICSMANN László (2007). Az indiai külpolitika útkeresése a poszt-bipoláris korszakban. In: RADA Péter (szerk.): *Új világrénd? Nemzetközi kapcsolatok a hidegháború utáni világban*. Grotius Könyvtár I. kötet. Szerozatszerkesztő: HORVÁTH Jenő. Budapest: Corvinus Külügyi és Kulturális Egyesület – Ifjú Közgazdászok Közhasznú Egyesülete.
- FAGE, John Donnelly – TORDOFF, William (2004). *Afrika története*. Budapest: Osiris Kiadó.
- FITZPATRICK, Mary (2002). *Tanzania*. Victoria: Lonely Planet Publications Pty Ltd.
- FRIEDMAN, Edward (2005). “Why Democracy Matters?” In: FRIEDMAN, Edward – Bruce GILLEY (eds.). *Asia’s Giants: Comparing China and India*. New York: Palgrave Macmillan.
- HALL, Ian (2010). “The other exception? India as a rising power.” *Australian Journal of International Affairs*. Vol. 64. No. 5. 601-611. pp.
- HURRELL, Andrew (2006). “Hegemony, Liberalism and Global Order: What Space for Would-Be Great Powers?” *International Affairs*. Vol. 82. No. 1. 1-19. pp.
- “India’s Economic Engagement with Africa.” *Africa Economic Brief*. Vol. 2. No. 6. May 11, 2011. The African Development Bank Group. Chief Economic Complex. Letöltve: 2013. április 20.
- JORDÁN Gyula (2010). “Washingtoni konszenzus vs. pekingi konszenzus.” *Kül-Világ*. Vol. VII., No. 2-3. 60-80. pp.
- KISSINGER, Henry (2011). In: GRIFFITHS, Ruyard and Patrick LUCIANI (eds). *Does the 21st Century Belong to China? Kissinger and Zakaria vs. Ferguson and Li. The Munk Debate on China*. Toronto: House of Anansi Press Inc. 42. p.
- KOHLI, J. S. Lt Col (2009). “The Dragon on Safari: China’s Africa Policy.” *IPCS Special Report 86*. Institute of Peace and Conflict Studies. October 2009. Letöltve a www.ipcs.org honlapról 2013. április 20-án.
- LÓRÁNT Attila (2003). *Kelet-Afrika. Több mint szafari*. Pécs: Alexandra Kiadó.
- MAKAI György (1961). *Portugál Afrika, a rabszolgák földje*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- MAWDSLEY, Emma – Gerard MCCANN (2010). “The Elephant in the Corner? Reviewing India-Africa Relations in the New Millennium.” *Geography Compass*. Vol. 4. No. 2. 81-93. pp.
- NAGY László–RÁCZ Lajos (2008). “Nemzetközi erőközpontok a 21. század elején.” *Hadtudomány*. Vol. 18. No. 1-2. 70-82. pp.
- NARLIKAR, Amrita (2010). “India’s rise to power: where does East Africa fit in?” *Review of African Political Economy*. Vol. 37. No. 126. 451-464. pp.
- NESZMÉLYI György Iván–KUSAI Sándor Zoltán–PAP László (2007). “India – az új kihívás és esély.” *Küliügyi Szemle*. Vol. 6. No. 1. 122-136. pp.
- OONK, Gijsbert (2009). *The Karimjee Jwanjee Family. Merchant Princes of East Africa. 1800–2000*. Amsterdam: Pallas Publications–Amsterdam University Press.
- RAMAN, G. Venkat (2011). “India in China’s Foreign Policy.” *China: An International Journal*. Vol. 9. No. 2. 342-352. pp.

- RAMO, Joshua Cooper (2004). *The Beijing Consensus*. London: The Foreign Policy Centre.
- SAITH, Ashwani (2008). "China and India: The Institutional Roots of Differential Performance." *Development and Change*. Vol. 39. No. 5. 723-757. pp.
- SINGH, Manmohan (2006). "Independence Day Address to the Nation." August 15, 2006. <http://www.hindu.com/nic/independence.htm>. Letöltve: 2013. május 20.
- SZENTES Tamás (1963). *Kelet-Afrika a függetlenség útján*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- SZOMBATHY Zoltán (2007). "Waarabu: „Arabok” Kelet-Afrikában." *Africana Hungarica*. Vol. 2. No. 1–2. 55-76. pp.
- TARRÓSY István (2010). "Kelet-Afrika kereskedő hercegei." *Afrika Tanulmányok*. Vol. IV., No. 2. 68-71. pp.
- TARRÓSY István (2011a). *Kelet-Afrika a fejlődés útján. A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közlebről*. Pécs: Publikon Kiadó.
- TARRÓSY István (2011b). "A globális nemzetközi rendszer „új fizikája." *Le Monde Diplomatique (Magyar Kiadás)*. Vol. 3. No. 7. 1-15. pp. Interneten elérhető: <http://www.magyardiplo.hu/2011-augusztus/511-a-globalis-nemzetkoezi-rendszer-uj-fizikaja-i-resz>.
- TAYLOR, Ian (2012). "India's rise in Africa." *International Affairs*. Vol. 88. No. 4. 779- 798. pp.
- VIDYARTHEE, Kaushal K. (2008). "India's Trade Engagements with Africa: A Comparison with China." *Indian Economic Review*. Vol. 5. December 31, 2008. 192-198. pp.
- VON GLASENAPP, Helmuth (1981): *Az öt világvallás*. Budapest: Gondolat Kiadó.

HIVATKOZOTT ÚJSÁGCIKKEK

- "Indian PM leaves for Ethiopia, Tanzania on six-day visit." *BBC Monitoring South Asia*. May 23, 2011. Letöltve: 2013. március 20.
- "In Tanzania, India finds „South-South” ties in good health." *The Hindu (English)*. May 28, 2011. Letöltve: 2013. március 20.
- "Tanzania Offers India Uranium Deal." *New India – Times*. April 8, 2011. Letöltve: 2013. március 20.
- "India offers 190m-dollar aid to Tanzania, discusses terrorism, UN reforms." *BBC Monitoring International Reports*. May 28, 2011. Letöltve: 2013. március 20.
- CHAUDURY, Dipanjan Roy. "India offers millions but Tanzania wants more." *Mail Today*. May 28, 2011. Letöltve: 2013. március 20.

ESSZÉ

VISSZA A BALKÁNRA: MACEDÓNIA KÜLKAPCSOLATAI ÉS JÖVŐJE

Tóth Gergely

Annak ellenére, hogy a délszláv háború és Koszovó függetlenedése óta viszonylag elcsendesült a Balkánon tomboló vihar, és a nemzetközi közösség figyelme inkább a Közel- Keletre és Afrikára összpontosul, nem hagyhatjuk magára Európa egyik leginstabilabb, gyenge és bukott államokkal teli régióját. Magyarország és az Európai Unió szerepvállalását különösen elengedhetetlennek tartom, hiszen országunk biztonsága és érdekei mindig is kiemelt szerepet rendeltek e térségnek. A Balkánon történő események közvetlenül, vagy akár közvetetten is fenyegetést jelentenek hazánk és Európa biztonságára. A tanulmány azt kívánja bemutatni, hogy Macedóniának milyen régi és új kihívásokkal kell megküzdenie a 21. században és ezek az események milyen hatással vannak Európa többi részére.

Mindezek megértése érdekében elengedhetetlennek tartok egy rövid történelmi áttekintést. Független macedón állam az ókor óta nem létezett. Az évszázadok során a különböző birodalmakba, majd államokba való betagozottság nem tette lehetővé az állami hagyomány kialakulását, ami a mai napig komoly korlátokat támaszt az ország fejlődése és működése elé. Macedónia 1991. szeptember 8-án nyerte el békésen függetlenségét Jugoszláviától. Ennek hátterében több ok is állt, mégpedig, hogy Macedónia mindig is Jugoszlávia legszegényebb régiója volt, illetve, Szerbia el akarta kerülni egy újabb front megnyitását a bosnyák és a horvát mellé. A Jugoszláv Néphadsereg kivonulása az országból 1992. március 27-én fejeződött be. A függetlenség elnyerését követően szomszédjai többször megkérdőjelezték legitimitását, ami napjainkig elhúzódó konfliktusokat eredményez és meggátolja a kis ország európai, illetve euroatlanti integrációját. Először talán az összes közül a legismertebbet és leggyakrabban emlegetettet mutatom be, a görög-macedón konfliktust, amit sokan hibásan tartanak a macedón integráció egyetlen akadályának.

MACEDÓNIA „JÓSZOMSZÉDI” VISZONYAI

Mivel Macedónia a történelem során sosem egy állam, hanem egy egész régió neve volt, ezért az athéni kormányzat attól tartott, hogy egy Macedónia névvel létrejövő állam majd területi követelésekkel lép fel vele szemben, hiszen a mai Görögország északi tartományát szintén Macedóniának hívják. A görög álláspont szerint az ókori macedón állam és uralkodóik, mint például II. Philipposz és Nagy Sándor is görög származásúak voltak.

A mai macedón többségi vélemény szerint azonban az ókori macedón nép a görögtől egy teljesen független népcsoport volt, akik az évszázadok során nyelvcsereét hajtottak végre. A függetlenedés óta kölcsönösen provokálja egymást a két állam különböző módszerekkel, például Görögország nemzeti jelképpé nyilvánította a *Vergina*-napot, amit eredetileg a macedón nemzeti lobogón kívántak volna feltüntetni. Macedóniában pedig például Nagy Sándorról nevezték el a repülőteret, illetve Szkopje főterén áll egy több mint 30 méteres Nagy Sándor szobor. Az ENSZ-be csak 1993. április 8-án nyert felvételt, azonban csak FYROM (*Former Yugoslav Republic of Macedonia* – Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság) referencianéven. (Magyarország 2012 decembere óta elismeri az országot Macedón Köztársaság néven) Súlyosan megnehezíti a két állam kapcsolatát a Görögország által 1994. február 16. és 1995. október 15. között elrendelt gazdasági embargó, ami lezárta Macedónia természetes tengeri kijáratát, a szaloniki kikötőt, ahol áruforgalmának jelentős része, illetve kőolajimportjának egésze zajlott. A görög embargó, párosulva a Jugoszlávia elleni ENSZ embargóval teljesen ellehetetlenítette és nagyban visszavetette az ország gazdaságát és fejlődését. Az összeomlástól csak Bulgária és Albánia mentette meg, mivel ideiglenesen rendelkezésre bocsátották kikötőiket és úthálózatukat Macedónia ellátására. A két ország állampolgárai között is tapasztalható az amúgy politikai és diplomáciai szinten zajló konfliktus. Görögországban előfordul, hogy a Macedóniából érkezett autók nemzetközi jelzését, az MK-t, leragasztják a FYROM betűkkel ellátott matricákkal vagy éppen nem hajlandóak Észak-Görögországban Macedónia felé útbaigazítást adni, arra hivatkozva, hogy már ott is Macedóniában vannak.

Miért ragaszkodnak a mai napig a volt jugoszláv köztársaság területén élők annyira a Macedónia elnevezéshez? Magyarozatként szolgál, hogy ez az egyetlen név, amivel az identitásukat és a tényleges függetlenségüket

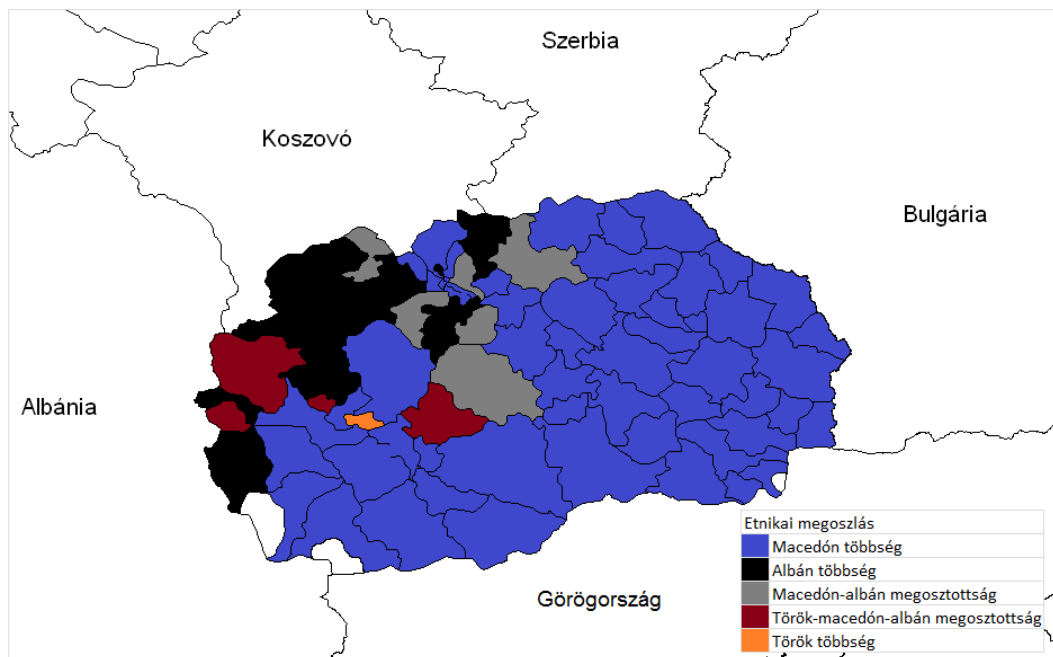
elnyerhették. Nem akartak se szerbként, se jugoszlávként, se bolgárként vagy egyszerűen csak szlávként bekerülni a nemzetközi közösségbe.

A bolgár-macedón viszonyt szintén erősen befolyásolják a két állam történelemírásában való eltérések, de inkább meghatározó szempont az etnikai és kulturális hovatartozásról szóló kérdés. Bulgária a Macedón Köztársaság területét mindig is „Nyugat- Bulgáriának” tekintette, az ott élő macedónokat pedig egy elszerbesített nyugat-bolgár nyelvjárást beszélő nemzettársaiknak. Az önálló macedón nyelvet a nyugat bolgár nyelvjárásból teremtették meg 1944 után, ami szókincsében és nyelvtani rendszerében bolgár, de az már a két világháború között is erős szerbesítésen ment keresztül, mivel a nagy-szerb politika erőszakkal lépett fel a Macedónia területén élő bolgár tudattal rendelkezőkkel szemben. Bulgária csak a macedón állam létezését ismerte el 1992-ben, az önálló macedón népet vagy nyelvet azonban nem. A két állam kapcsolatát jelentős mértékben befolyásolja, hogy sok kiemelkedő történelmi szereplőt, politikust és művészt mindkét állam a sajátjának vall, továbbá Bulgária lehetőséget biztosít arra, hogy a macedónok felvehessék a bolgár állampolgárságot. Ezzel a lehetőséggel több ezren élnek, első sorban nem bolgár nemzettudatuk, hanem inkább az Európai Unió állampolgárságból fakadó előnyök miatt. Ez azonban még jobban hozzájárul az amúgy is csökkenő félben lévő macedón népesség fogyatkozásához.

A Szerbiával való bilaterális viszony is ugyancsak viharosnak mondható, a bolgárhoz hasonlóan itt is erősen vitatott az etnikai és kulturális hovatartozás. Bulgáriához hasonlóan, Szerbia a történelem során mindig is „Dél Szerbiának” tekintette, sőt az 1912-13-as balkáni háborúkat követően egészen a második világháborúig ezen a néven is kormányozta, a Macedón Köztársaság területét. A balkáni háborúkat követően erőszakos szerbesítést hajtottak végre a térségben. 1940-ig közel 25 ezer embert telepítettek be, megtiltották a bolgár nyelv használatát, még a szkopjei tudományos társaságok és egyetemek közleményei is szerb nyelven jelentek meg. A szerb lakosság lélekszáma jelenleg 40 ezer főre tehető, az országnak csupán 2%-át teszik ki. Ezt a számot egyes szerb szélsőségesek közel 250 ezerre becsülik és aktívan támogatnák Szerbiához való csatolásukat. A macedóniai szerbek és képviselőik azonban sosem fordultak a macedón kormány ellen, kivéve, ha azt albán-barátsággal vádolhatták meg. A következő konfliktus, ami meghatározta Szerbia Macedóniához való viszonyát az a 2008. február 18-i koszovói függetlenség kikiáltása volt. Az 1991-es macedón függetlenné válást követő időszakban

a szkopjei vezetés Koszovó kérdésében a „baráti” Szerbia álláspontja mellett volt, már csak azért is, mert a tartomány hovatartozása 1999-ig elenyésző figyelmet kapott. Ennek ellenére a macedón politika óvakodott a látványos szerbbarát gesztusoktól, nehogy albán-ellenesnek tűnjön, hiszen saját területén is a jelentős számú albán kisebbség véleményével kellett számolnia. A macedón védelmi miniszter még 2006 decemberében tett belgrádi látogatásán tartózkodó álláspontot képviselt Koszovóval kapcsolatban. Szerbia hasonló gesztusokra és saját elképzeléseire alapozta, hogy Macedónia majd valószínűleg passzívan fog viszonyulni a kérdéshez. Úgy vélték, hogy Koszovó függetlenné válásának megakadályozása nem csak szerb, hanem macedón érdek is, mivel egy független koszovói állam létrejötte hasonló folyamatokat indíthatna el Macedónia nyugati albán többségű területein. Mindezek ellenére Macedónia 2008. október 9-én elismerte Koszovó függetlenségét, ami a belgrádi macedón nagykövet kiutasításához vezetett. Végül a két ország kapcsolatát negatívan befolyásolja, hogy a szerb ortodox egyház nem ismeri el a macedón ortodox egyház önállóságát. Ez az egyházak közötti vita azonban napjainkban egyre kevésbé hat az államközi és politikai viszonyokra.

Az albánokkal való viszony, legyen az magával Albániával, Koszovóval vagy akár csak a helyi albán kisebbségekkel jelenti talán a legnagyobb biztonságpolitikai fenyegetést a kis ország számára. Annak ellenére, hogy a görög embargó idején, Bulgáriával együtt, Albánia is kiemelkedő szerephez jutott Macedónia létének biztosításában, az azt követő események, ahogy ezt napjainkban is láthatjuk, sokkal inkább az albánok javára váltak, sem mint a macedón állam érdekeit szolgálták. Koszovó bombázását követően 1999-ben közel 300 ezer koszovói albán érkezett menekültként Macedónia területére, ami meg is alapozta a 2001- ben kialakult etnikai konfliktust, hiszen sok albán igényelt és kapott állampolgárságot, növelve ezzel az albánok arányát. A menekültekkel együtt jelentős számú UÇK harcos is érkezett az országba. A pár hónapig tartó háborút az Ohridi Keretegyezmény zárta le 2001. augusztus 13-án. Az egyezmény célul tűzte ki egy multi-etnikus állam létrehozását, szélesebb jogkört biztosítva az albán lakosságnak, akik a 2002-es népszámlálás alapján a lakosság 25%- át tették ki. A 2011-ben elmaradt népszámlálást azóta is halogatják a nem kívánatos eredmények miatt, amivel a macedón vezetés nem akar szembenézni. Egyes becslések szerint az albán lakosság napjainkban elérheti az ország lakosságának több mint 40%-át.

Macedónia etnikai megosztottsága (ezen kívül kisebb számban elszórtan élnek szerbek, bosnyákok, vlahok, cigányok és „egyéb” nemzetiségek). Készítette Tóth Gergely a 2002-es népszámlálás adatai alapján a DIVA-GIS programmal.

A Keretegyezményt sokan elavultnak, sőt egyesek kifejezetten elbukottnak vélik. Hajlandóság az újratárgyalásra azonban nem mutatkozik. A jelenlegi vezetés, talán okkal, nem kíván konfrontálódni ezzel a problémával, amit az egyezmény, és az albánság rohamos szaporodása okoz. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy újra életre kapott a nagy-albán eszme, ami egyesíteni kívánja az összes albánt egy nagy államban. Ez az albán nacionalizmus 21. századi sikereinek is köszönhető, többek között Albánia eredményes fejlődésének a hidegháborús állapotokhoz képes, a NATO-hoz való csatlakozás 2009-ben és Koszovó függetlenné válása 2008-ban. Az egyelőre kérdéses marad, hogy megvalósítható lesz-e „Nagy-Albánia” vagy inkább valamelyik két albán állam szerez jelentősebb területeket, első sorban Macedónia kárára. Valószínűbbnek tartom egy „Nagy-Koszovó” létrejöttét, ami magába foglalná a jelenlegi Koszovó állam területeit és a javarészt albánok lakta Nyugat- Macedóniát. Ezt az indokolja, hogy a macedóniai albánok etnikailag mindkét államhoz kötődnek, azonban érzelmileg inkább Koszovóhoz, hiszen a titói Jugoszlávia idején Koszovó töltötte be a jugoszláviai albánok kulturális és szellemi központját. A macedóniai albán politikusok és egyéb vezetők java része Koszovóban tanult és a mai napig sokkal intenzívebb a két régió és az emberek közötti kapcsolat. A macedón és az albán állampolgárok között is nagy feszültség uralkodik, melyek alkalmanként tömeges tüntetésekből vagy összecsapásokból nyilvánulnak meg. Legutóbbi eset 2013. március elején történ, mikor az

újonnan megválasztott albán származású védelmi miniszterről, Talat Dzsafiriről kiderült, hogy a 2001-es etnikai konfliktus idején az albán harcosok egyik parancsnoka volt. A tüntetést veteránok szervezték, akik rendőrként vagy katonaként teljesítettek szolgálatot 2001-ben. Válaszként másnap az albán fiatalok rendeztek tüntetést. Mindkét megmozdulás erőszakba torkollott, a rendőrségnek könnygázt kellett bevetetnie az oszlatások során. Néhány ember megsérült és közel egy tucatnyit őrizetbe vettek.

A LEHETSÉGES JÖVŐ

Ahogy láthattuk, a macedóniai helyzet nem javult az évek során, bilaterális kapcsolatai a szomszédos országokkal továbbra is konfliktusosak. Elindult az európai és az euro-atlanti integráció útján, de folyamatos akadályokba ütközik, sokszor nem csak a külpolitikai kudarcok miatt. Nem lehet kizárni a régi konfliktusok újra felszínre törésének a lehetőségét, amiket kiéleznek a régóta meg nem oldott problémák, az európai és euro-atlanti integráció elhúzódottsága, a gyengén teljesítő gazdaság vagy a pártok közötti viszályok. Elsősorban az albán kérdést tartom a legnagyobb fenyegetésnek Macedónia számára. Egy felmérés szerint az albánok lakta területeken élők két harmada támogatná egy nagy albán állam létrehozását (Albániával és Koszovóval), míg közel a fele valószínűnek tartja, hogy ez az ötlet hamarosan meg is fog valósulni. Ennek kapcsán figyelembe kell venni annak eshetőségét is, hogy miután a nemzetközi közösség kivonul és véglegesen „magára hagyja” Koszovót, a Nagy-Albániát, vagy Nagy-Koszovót megteremteni kívánó erők ismét nyilvánosan is előtérbe kerülnek. Ennek az is reális alapot adhat, hogy az albán népszaporulat jelentősen meghaladja a macedónét a határ mindkét oldalán. Mindezt tovább fokozza, hogy a Macedóniából elvándorlók között nagyobb számban szerepelnek macedón nemzetiségűek, mint albánok. 2009 végére 2000-rel kevesebb macedón élt az országban. Ezzel szemben, ugyanabban az évben az albán népesség 4500 fővel nőtt. Amennyiben tartani fogja magát ez a tendencia, Nagy-Albánia vagy Nagy-Koszovó helyett számolni kell egy harmadik albán többségű állam létrejöttével a balkánon. Egy érdekes koncepciót fogalmazott meg Ljupcso Georgievszki, Macedónia harmadik miniszterelnöke, 2003-ban a balkáni rendezéssel kapcsolatban. Elképzelése szerint, a multi-etnikus megoldás ebben a térségben alkalmatlan és etnikailag tiszta államokat kell létrehozni egy új nemzetközi égisz alatt összehívandó Balkán-konferencia keretében. A

rendezés értelmében, terület-átengedéssel és lakosságcserével, egy, a térség összes albánját magába foglaló Nagy-Albániát kellene létrehozni, amit etnikailag ugyanúgy tiszta szláv államok vennének körül. Georgievszki szerint így szabályozható lenne a magának úgyszólván törő albán hegemónisztikus törekvés, és egy megnövekedett albán állam létrejötte Macedónia veszte helyett inkább annak megmenekülését eredményezné. Egy ilyesfajta megoldásnak akár magyar vonzata is lehet, mivel precedenst teremthetne hasonló konfliktusok megoldására a Balkánon, de Európán belül és kívül is.

Egyelőre egy újabb szélesebb körű balkán konfliktus létrejöttét nagyban mérsékeli az Európai Unió, vagyis annak bővítési politikája, ami a tagjelölt államokat a mérsékletességre kényszeríti. Ez egy akaratérvényesítési, kényszerítési és konfliktuskezelési eszköz az EU kezében, de egyben időhúzásként is lehet értelmezni, ameddig egy végleges koncepció nem alakul ki a balkáni konfliktusok rendezésére. Annak ellenére, hogy vannak más komoly érdekeltséggel bíró államok a térségben, mint például Törökország vagy Oroszország, mégsem lehet rájuk az Unió alternatívájaként tekinteni, legalábbis a jelenlegi állások szerint nem. Felmerül a kérdés, hogy mi lesz, ha eltűnik a csatlakozási lehetőség, milyen lesz ezen államok elképzelése jövőjüket illetően, milyen új célokat tűznek majd ki maguk elé, netán felújítaná az EU csatlakozás reménye által elnyomott konfliktusokat? A balkánon egymás mellett élő általában eltérő vallású etnikai csoportok több száz éves konfliktusos múltra tekintenek vissza, tehát mindegyiknek van a másikkal szemben válságkeltő potenciálja. A népcsoportok közötti sérelmeket és utálatot nem könnyű félretenni, hiszen gondoljunk csak bele, hogy Németországnak és Franciaországnak is két világháborúhoz volt erre szüksége. Ezen kívül a balkánon meglévő társadalmi, vallási és politikai kultúra, berendezkedés és hozzáállás jelentősen eltér Európa többi részétől. Ennek is köszönhető, hogy például a 2004-es keleti bővítés során csatlakozott államokkal szemben a balkáni államokban nincs meg annyira a nyugattal való azonosulási vágya.

Végül nem lehet figyelmen kívül hagyni Magyarország nyugat-balkáni, politikai és gazdasági érdekeit. A magyar tőke kivitel értéke Macedóniába 346 millió euró. Ez főként, ahogy már korábban említésre került, a Magyar Telekom 2001-es befektetésének köszönhető. Annak ellenére, hogy egyéb nagy beruházás nem jött létre magyar részről Macedóniában, Magyarország még mindig az 5. legnagyobb külföldi befektető. A

Telekomon kívül a két ország gazdasági kapcsolata alapvetően az árucseret forgalomra korlátozódik. Magyarország 2008 őszéig folyamatosan növelni tudta a macedón piacra irányuló exportját. Ennek a 2008-as globális gazdasági válság vetett véget. A negatív tendenciát először 2011-ben sikerült megtörni, ami azóta is javul. Magyarország és Macedónia kapcsolatainak kiterjesztése a gazdasági együttműködés bővítése által valósulhat meg. A két ország közötti partnerségi megállapodást 2011. május 12-én írta alá Orbán Viktor miniszterelnök szkopjei látogatása során, továbbá 2013. február 20-án, Budapesten, megalakult a Magyar-Macedón Gazdasági Vegyesbizottság, amiben megállapodás született a két ország energiaipari, közlekedési, mezőgazdasági és turisztikai együttműködése elmélyítéséről. De számos magyar multinacionális vállalat rendelkezik jelentős beruházásokkal a térség többi államában Macedónián kívül, például a MOL és az OTP.

Magyarországnak tehát kiemelkedetten fontos érdeke a régió stabilitásának elősegítése és az itt található államok mihamarabbi európai, illetve euro-atlanti integrációja, amit első sorban a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok erősítése által tehet meg. Azonban jelentős kockázatnak lehet kitéve a magyar gazdaság és befektetései, amennyiben egyéb, első sorban politikai úton, nem sikerül elősegíteni a térség stabilitását. Az uniós tagjelölt vagy potenciális tagjelölt balkáni államok gyengeségéből fakadó instabilitás fertőző hatással lehet a már feltörekvő félben lévő, az integrációját megkezdett államok esetében, amely veszélyt jelenthet a magyar befektetések és export biztonságára és kiterjedésére.

ÖSSZE G Z É S

Mindent összevetve elmondható, hogy a független macedón állam és nemzettudat kialakulása későn ment végbe és a mai napig is vitatott a szomszédjai által. Görögország a névhasználat jogosultságát vitatja, Bulgária a macedón nyelv és nép különállását tagadja, Szerbiában sokan szerbnek tartják őket, az albánsággal szemben pedig kölcsönös fenntartásaik vannak, és fontos kérdés a mai napig, hogy meddig lesz képes a macedónság az albánokkal egy multi-etnikus államban való együttélésre. Működőképessé tudják-e majd tenni? Az ország elsődleges céljai a jószomszédi viszonyok kiépítése, az albán kisebbség kezelése és az európai, valamint az euro-atlanti integráció. Ezen kívül Macedónia, mint a többi kis vagy újonnan létrejött állam esetében is jellemző és megállapítható, hogy a

túlzott nacionalizmussal és a történelmük hangsúlyozásával, esetenként felnagyításával kívánják legitimálni létüket, kompenzálni az évszázados elnyomást, az elszenvedett sérelmeket vagy éppen országuk jelenlegi helyzetét, megtalálni helyüket a világban és növelni saját biztonságérzetüket. Látható tehát, hogy Magyarország nem hanyagolhatja el a balkáni kapcsolatait, mivel komoly gazdasági és politikai érdekei fűzik a térséghez és, még ha jelenleg viszonylagos béke is uralkodik a térségen, az itt zajló események közvetlenül vagy közvetetten is befolyásolják a biztonságát és érdekeit. De elérhető-e egy ilyen térségben a nyugalom ahol ennyi féle vallás, nemzeti öntudat és kultúra találkozik? Rendezni lehet-e a több évszázados sérelmeket és konfliktusokat, vagy csak a nemzetközi szervezetek jelenléte és folyamatos tevékenysége által tartható fent egy ideiglenes béke?

IRODALOM

- Heinz-Jürgen AXT: Mazdeonien: ein Streit um Namen oder ein Konflikt vor dem Ausbruch?, *Europa Archiv*, Folge 3, 1993, p.65-75
- HÁRY Szabolcs: Macedónia kül- és biztonságpolitikája, *Felderítő Szemle*, VII. évf. 4. sz., 2008. december, p.85-101
- SZÁSZ József: Koszovó függetlensége – Macedónia és a macedóniai albánok álláspontja, *Külgügyi Szemle*, VII. évf. 1. sz. 2008, p.3-25
- Christos KATSILOULIS: *Die griechische außenpolitische Identität im Namenskonflikt mit Mazdeonien und im Kosovo Krieg*, 2002, Lehrstuhl Internationale Beziehungen/ Außenpolitik, Universität Trier, p.67-102
- ARDAY Lajos: *Reformok és Kudarok, Jugoszlávia utolsó évtizedei, és ami utána következett*, 2002, BIP, p. 184-208
- PAP Norbert: *Magyarország a Balkán és a Mediterráneum vonzásában*, 2010, Publikon kiadó, Pécs, p. 112-115
- Admission of the State whose application is contained in document A/47/876-S/25147 to membership in the United Nations*, 8 April 1993 <http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r225.htm>, Megtekintve: 2013.03.16
- Népszámlálás 2002*, http://www.stat.gov.mk/pdf/kniga_13.pdf, Letöltve: 2013.03.16
- Macedonia: Constitution*, <http://www.sobranie.mk/en/default.asp?ItemID=9F7452BF44EE814B8DB897C1858B71FF>, Megtekintve: 2013.04.04
- ISMERTLEN SZERZŐ, The partition of Macedonia and its consequences, <http://www.historyofmacedonia.org/MacedonianGreekConflict/conflict.html>, Megtekintve: 2013.03.17

Sinisa Jakov MARUSIC: Macedonia Protest Against Defence Minister Turns Violent, 01.03.2013, <http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonian-protest-against-defense-minister-turns-violent>, Megtekintve: 2013.03.16

Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiája,
http://www.kormany.hu/download/f/49/70000/1035_2012_korm_határozat.pdf,
Megtekintve: 2013.03.14

ISMERTLEN SZERZŐ, A kapcsolatok fontosabb gazdasági jellemzői,
http://www.mfa.gov.hu/kulkepvisolet/MK/hu/Bilateralis/gazd_kapcs.htm?printable=true,
Megtekintve: 2013.03.18

JUHÁSZ József és MILANOV Viktor előadása, *Balkán Konferencia*, Budapest Corvinus Egyetem, 2013. március 6.

ESSZÉ

GENERATION GAP, AVAGY A CENTRUM – PERIFÉRIA KONSTELLÁCIÓ ÚJRADEFINIÁLÁSA

Szemenyei Zoltán

Jelen tanulmány a centrum – periféria fogalompárt nem az Immanuel Wallerstein¹ vagy a Robert Cooper² által megírt elméleti keret alapján használja. Egy speciális megközelítési módot alkalmaz, amely az egyes dimenziókból bizonyos elemeket kiragadva hozza létre a „*Generation gap*” elméletet. Ez egy részben újszerű teória, amely a fejlett és fejlődő államok között húzódó fejlettségbeli különbségek okaira keresi a választ. Maga a kifejezés leginkább a szociológiában használatos, ahol az egyes generációk eltérő viselkedésére, értékrendjére és világnézetére utal. Ezek összeütközése a konfliktusok gócpontjai. (Investopedia, *Generation gap*) Nem kizárólag a szociológiában, hanem a nemzetközi kapcsolatok tudományában is van relevanciája ennek a megközelítési módnak a fejlett és fejlődő államok viszonyának, valamint az államon belüli események magyarázatára. Éppen e tényezők fontossága miatt a hagyományos fogalmak mellett, mint a development gap (fejlődési szakadék), egyenlőtlen fejlődés vagy a dependencia, szükség van egy új a centrum – periféria államai közötti különbségek okaira rávilágító teóriára, amelyre a fentebb említett Generation gap elmélet alkalmas lehet. Már Robert Cooper is megemlíti, hogy a fejlett és fejlődő államok eltérő időzónában élnek, (Cooper, 2000, p18) a Generation gap ezt továbbgondolva vizsgálja a centrum – periféria problémakört.

¹ A Wallerstein féle világrendszer-elmélet úgy határolja be a centrum - periféria - félperiféria államait, mint a társadalmi osztályokat, ahol a magasabb rétegbe tartozó (Északi) kizsákmányolja az alacsonyabb osztályba sorolható (Déli) országokat, tehát folyamatosan értéktöbbletet von el. (Wallerstein, 2010)

² A Cooper féle felosztási rendszerben a konfliktusosság az adja, hogy a posztmodern, modern és a premodern államok között eltérő érdekérvényesítő módszerek és eszközrendszerek állnak, illetve a prioritások univerzális koordinációja sem lehetséges. Ez feszültséget generál, ami veszélyforrást eredményez. (Cooper, 2000)

A „development” és „Generation gap” nem különül el teljes mértékben egymástól, ettől függetlenül az általuk használt megközelítési mód és a leszűrt konzekvenciák eltérőek. A „development gap” a centrum és periféria között húzódó fejlődési szakadékra utal, melyet a modernizáció sikertelenségével lehet a leginkább magyarázni. Jelenleg két eltérő megközelítési módra osztható fel, az „északira” és „délire”.

Az északi szemszögből vizsgálva a „westernizáció”, (nyugatosodás) az egyetlen fejlődési út, amit a déli államoknak is követniük kell. A jelenlegi kialakult helyzetért pedig kizárólag a perifériára szorult államok belső tényezőit vélik felelősnek. Lényegében arról van szó, hogy a „déli” államok gazdasági és politikai rendszerét a tradicionalitás jellemzi, amely megakadályozza a fejlődést és a modernizációt, amit gyakran az emberek gondolkodásmódja is gátol. (Egedy, 2007, p193-197) Az állítás már ott akadályokba ütközik, hogy a nyugat által képviselt fejlődési utat vázolja fel potenciális lehetőségként, figyelmen kívül hagyva a Kína által képviselt, továbbá a helyi kultúra, történelem és a nyugati intézményrendszerhez fűződő viszony hatását. Összességében a nézőpont hibáit a felelősség áthárításával, illetve a kizárólagos fejlődési út meghatározásával lehetne összefoglalni.

A „déli” megközelítési mód, reflektálva az előbb leírtakra nem a belső, hanem a külső tényezők felelősségét hangsúlyozza. Ennek alapján Észak és Dél történelmileg meghatározott viszonyban áll egymással, ezt pedig az alá- és fölérendeltség jellemzi a leginkább. (Wallerstein, 2010) Meglehetősen relatív ez a hierarchizált megközelítési mód, mivel a valóságban nem feltétlenül teljesül ez a feltételrendszer.

A Generation gap a fentebb említett hibák kiküszöbölésével két szinten vizsgálja az adott államot:

- I. Szubnacionális, melyben külön helyet kap a társadalmi, katonai, politikai, gazdasági és környezeti szektor³
- II. továbbá nemzetközi viszonylatban.

³ A szubnacionális dimenziók megegyeznek a Barry Buzan biztonságpolitikai kihívásainak szektoriális csoportosításával. (Buzan, 1997)

A szektorális vizsgálat a Rada Péter által felállított államépítési módszert fordított modellként alkalmazva mutatja be a degradációs folyamatokat.⁴ Az elmélet alapja, hogy a szektorok nem különülnek el teljes mértékben, ezáltal egy adott dimenzióban bekövetkező külső vagy belső, pozitív vagy negatív esemény hatással van a többire is. (Rada, 2010) Mindemellett fontos részét képezi az elméletnek a más államok által előidézett folyamatok levetülése a vizsgált ország szektoraira. Az elmélet elnevezése nem kizárólag a centrum – periféria, hanem a szektorok egymáshoz viszonyított generációs differenciájára is utal. A teória létrehozásakor abból az alapfeltevésekből indultam ki, hogy minden állam ugyanazokat a fejlődési stádiumokat járja be, melyek Walt Whitman Rostow szerint a következők:

1. Tradicionális társadalom, (the traditional society)
2. átmeneti szakasz, a fejlődés előfeltételeinek megteremtése, (the precondition for take-off)
3. fejlődés, (take-off)
4. felzárkózás, (the drive to maturity) és
5. tömegfogyasztói társadalom (the age of high mass consumption) (Rostow, 1958)

Lehetséges, hogy idejétmúlttá vált ez a felosztási rendszer, viszont a megközelítési mód igenis aktuális. Vegyük a fejlődést egy folyamatnak, melynek lényege abból fakad, hogy az állam folyamatosan halad, törekszik egy életképesebb struktúra kreálására. Meglehetősen relatív elem a „jobbság” megállapítása, ezért inkább kihagynám a rendszereket jellemző tényezők közül, többek között azért, mert a fejlődés nem feltétlenül lineáris, sokkal inkább ciklikus vagy szakaszos. (Szentés, 2009) és (Rada, 2010) Továbbá azért, mert nincs egy általános módszer, ami képes lenne utat mutatni minden állam számára, megmutatva az *aurea mediocritas*-t. Ezek alapján feltételezi a Generation gap, hogy a perifériára szorult államok a fejlett, ezáltal „idősebb, felelősségteljes” és tapasztaltabb szektor államaihoz képest jóval „fiatalabbak, felelőtlenebbek”, tehát tapasztalatlanabbak. Mivel „fiatalabb” államokról van szó, tehát pár száz évvel lemaradtak a fejlődésben a nyugati világhoz képest, így legalább

⁴ A demokratikus fejlődés Rubik kockája elmélet alapját az egyes dimenziók közti összefüggések megtalálása és a problémák együttes kezelése adja, mivel egyetlen szektor sem képes tartósan fennálló fejlődést produkálni, ha időben külön-külön kezelik őket. A szerző hat nem teljesen elkülönülő dimenziót különböztet meg; biztonság, politikai intézmények, gazdaság, társadalom, belső, valamint külső fejlődési feltételek. (Rada, 2010)

ennyi idő hiányzik a fejlődési szakaszaiból. Ezáltal a problémái is a fejlett társadalmakéhoz képest jóval elmaradottabbak. Ez nem jelenti azt, hogy kisebbek, sőt jóval fontosabbak, mivel ilyen probléma a biztonság vagy a közszolgáltatások hiánya. Egy fejlett államban ezek viszont mind evidensnek számítanak. A kialakult konfliktusokat a megfelelő intézményrendszer hiányában a régi struktúra és mechanizmusok alapján próbálják megoldani, sokszor erőszakos úton. A harcokat viszont a modern kor fegyvereivel vívják, amik globálissá emelik az amúgy alacsonyabb szintű problémákat. A konfliktusok kezelésének ezt a mechanizmusát gyakran a fejlett államok generálják, ha nem is közvetlenül, de közvetett módon. Szomália 2010-es legális könnyűfegyver és lőszer importját kizárólag Kenyából szerzi be 16 305 dollár értékben. A Kenyai fegyverimport 2 137 628, az export pedig 25 659 dollár értékű. Kenya importjának meghatározó hányada a centrum államokból származik, melynek egy részét tovább exportálja Szomáliának. (*Small Arms and Ammunition – Imports & Exports. 2010*) Mindezek alapján elmondható az, hogy közvetett módon, a Szomáliai helyzet kialakulásáért a centrum országok és a nemzetközi rendszer is felelősek.

A development gap is hasonló alapokról indul, de a Generation gap bővíti a vizsgálandó területek hatáskörét és számát, továbbá egy eltérő fogalomrendszert vezet be az adott probléma magyarázatára. Ebből következik, hogy a Generation gap egyfajta újszerű megközelítési mód, amely kézzelfoghatóbbá próbálja tenni az adott problémakört, nevezetesen a centrum és periféria közötti különbségek okait. Komplexen vizsgálja a két makro régió által hozott döntéseket és az egymásra irányuló hatásukat. A Generation gap erősen fókuszál az adott politikai berendezkedésre, társadalomra, gazdaságra, katonai szektorra, valamint a környezetre, tehát a Barry Buzan féle szektoriális megközelítést használja a szubnacionális események vizsgálatakor. Mindemellett kifejezetten épít a centrum és periféria viszonyrendszerre. A Generation gap az adott helyzetek vizsgálatának a komplexitására próbálja felhívni a figyelmet, mivel a problémákat nem lehet elszigetelt eseményekként kezelni, ezért minden egyes területen végbemenő változás konkrét változást eredményez egy másik szektorban. (Rada, 2010) A jelenlegi nemzetközi rendszerben pedig az államon belüli események regionális, esetenként globálisan viszonylatban is megjelenhetnek.

A továbbiakban Szomália helyzetére alkalmazom a Generation gap elméletet, rámutatva a kulcsfolyamatokra.

SZOMÁLIA VS. GENERATION GAP

Már a kolonizáció előtt is meglehetősen mély generációs szakadék jellemezte a centrum országok és Szomália viszonyát, a vizsgálat mégis a függetlenedés utáni korszakra koncentrál, mivel ebben az időszakban játszódottak le a legfontosabb események.

Szomália 1960-ban a Brit Szomáliföldi Protektorátus és az Olasz Szomáliföld egyesüléséből jött létre. A két egykori gyarmat berendezkedésének különbsége ellenére Szomália a függetlenségének kivívása után gyors fejlődésnek indult, ezzel ellentétben a korrupció az egékbe szökött, valamint a demokratikus berendezkedés is válságba került. A nacionalista pártok jelentős befolyásra tettek szert, melyek célja a 70-es években a szomáli földek felszabadítása és egyesítése volt. (*Szomália, 2007*) A formális függetlenséget kivívott államban a szakképzetlen helyi munkaerő pozitív diszkriminációban részesült, amit a gyarmatosító államokból érkező szakképzett emberek hazatérése követett. (Németh, 2005)

A 70-es években megfigyelhető gazdasági fejlődés első ránézésre csökkentette a generációs szakadékot a centrum államok és Szomália között, mivel a gazdasági szektora fejlődésnek indult csökkentve a generációs szakadékot a centrum térséghez képest, ugyanakkor a háttérben zajló kulcsfolyamatokról ugyanez nem mondható el. Ilyen a korrupció vagy az életképtelen intézményrendszer feltöltése a nem megfelelő kompetenciákkal rendelkező munkaerővel. A gazdasági szektor, tehát fellendülőben volt, de ahogy ez a fentiekből is látszik a politikai, illetve a társadalmi szektorban tovább mélyült a generációs szakadék. Kiválóan látszik az adott probléma komplexitása, mivel nemzetközi viszonylatban csökkent Szomália lemaradása, tehát a gazdaság fejlődött, de a szubnacionális szinten lévő szektorokban bekövetkező degradációs folyamatok hatásai visszarántották a gazdasági fejlődést, amely egy idő után lassulni kezdett, majd stagnált. A kizárólag egy szektorra való fókuszálás egy tapasztalatlanabb állam képzetét kelti, melynek több oka is lehet, ilyen például a hirtelen jött függetlenség vagy a kompetenciák hiánya. Nagyon fontos már az elején rávilágítani a kulcsfolyamatra, amely jelen esetben a nemzetközi szinten történő generációs szakadék csökkenése, ami nem feltétlenül eredményezi a belső szektorok közötti generációs különbségek redukálódását is.

A Generation gap nemzetközi szinten való vizsgálatának szempontjából az egyik legmeghatározóbb jelenség a segélyfüggőség kialakulásának okaira vezethető vissza, mely a dekolonizációt követő időszakra koncentrálódik. A tapasztalatlanság és az előrelátás hiánya okozta, hogy gyakran visszafogták az AKCS (ACP, Szub-Saharai Afrikai, Karibi és Csendes Óceáni) országok a termelésüket, hogy lehívassák a segélyeket. (Kengyel, 2010) Szomália már 1953 óta részese az Európai Unió fejlesztési segélyeknek és egyoldalú kereskedelmi egyezményeknek. Ezek mellett ad-hoc jellegű segélyeket is kap. (europedirect, *EU a világban*) A segélyezési rendszerre való nagymértékű támaszkodás Szomália részéről egy újabb felelőtlen döntés eredménye: Konszolidálták a rossz gazdasági struktúrákat, a korai szakaszban az EU komoly kritikákat kapott, hogy kizárólag külső legitimációs szándék vezette, illetve új piacok szerzését tűzte ki célul, ami a segélyezési rendszer hatékonyságának rovására ment. (Kengyel, 2010)

A Szomáli Köztársaság megalakulása után az első miniszterelnök Abdi Rashid Shermaker lett, aki 1967-ben átvette az államelnöki tisztséget is. A függetlenségtől számított kilenc éven keresztül folyamatos jelleggel fenn álltak a politikai, etnikai és területi konfliktusok. 1969 őszén egy katonai puccs során Shermakert meggyilkolták. (Diószegi, Harsányi és Németh, 2001) A hatalmat Mohammed Sziad Barre tábornok vette át, aki egy autoriter szocialista jellegű uralmat vezetett be, ahol a politikai ellenfeleit és a másképp gondolkodókat börtönbe zártatta, vagy kínzásnak vetette alá. (cia.gov, *Somalia*)

Itt érdemes megfigyelni azt a folyamatot, amelyben a generációs szakadék egy olyan pontra érkezett, ami az állam gyengüléséhez vezetett. Ezt a korszakot főként a katonai szektorban bekövetkező változások, illetve a politikai dimenzióban folytatódó degradációs folyamat jellemezte. Fontos megemlíteni, hogy a katonai szektor aktivizációjával a centrum államokhoz viszonyított generációs szakadék tovább mélyült, mivel a konfliktusokat már képtelenek voltak békés úton rendezni, amely első jele a politikai szektor egy olyan szintre történő süllyedésének, ahol már az alapvető funkciói egy részét sem képes ellátni Szomália. Érdekei érvényesítésére viszont szükség van, ebben az esetben ennek a legegyszerűbb megoldása pedig az erőszakos út.

Sziad Barre hatalomra kerülését követően államosította a pénzügyeteket és a vállalatokat, továbbá megszüntették a kapcsolataikat a nyugati

államokkal, ezzel egyidejűleg pedig a szocialista blokk felé orientálódtak. (Diószegi, Harsányi és Németh, 2001) Sziad Barre a tudományos szocializmusban látta a kitörési pontját az országnak. A tudományos szocializmus a marxista-leninista elvek adaptációját jelentette a helyi viszonyokhoz igazítva, tehát megkísérelték összekötni az eredeti ideológiát az állammal. A fő irányvonal lényege a gazdasági fejlődés elősegítése volt, melyet szocialista eszközökkel látott megvalósíthatónak. 1966-tól 1973-ig, tehát az olajválságig a becsült reál GDP növekedés évente 3% volt, a GDP/fő viszont kevesebb, mint 1%-os növekedést mutatott. (John és Wiles, 1982)

A Szovjetunió számottevő katonai segítséget adott Sziad Barre kezébe, amit a későbbiekben fel is használt 1977 és 78 között az ogadeni háborúhoz. (Diószegi, Harsányi és Németh, 2001) A helyzet pikantériáját az adja, hogy a szovjetek stratégiájába az is beletartozott, hogy az etiópokat is támogassák, ahol szintén szocialista jellegű rendszer volt kialakulóban. Ennek hatására viszont Szomália elküldte az összes szovjet tanácsadót és a nyugati országok felé fordult katonai segítségért. Az Egyesült Államok emelte a gazdasági segélyeket, a katonaiakat viszont visszatartotta, az európai államoktól szintén csak gazdasági segélyekre számíthatott. (John és Wiles, 1982) Egy másik forrás szerint az Egyesült Államok rendszertelenül, de a II. világháború után kiselejtezett fegyvereket küldött Szomáliának, hogy az Etiópia személyében elvesztett szövetségest pótolja Sziad Barre országával, ám a szocialista-marxista érzetű diktátorban nem tudott maradéktalanul megbízni. (Pál, 2006)

Ahogy ez a fenti események alapján is látszik ebben az időszakban a társadalmi szektorban bekövetkező változások nem voltak relevánsak, viszont a politikai, gazdasági és katonai szektort érintő kihívások tovább növelték a generációs szakadékot a két térség között. A politikai szektorban, egy alapjaiban szocialista jellegű, de az iszlám elemeket is ötvöző külön utas berendezkedés volt kialakulóban, melynek nem feltétlenül kellett volna instabillá válni, viszont a megfelelő kompetenciák és a gazdasági bázis hiányában, illetve a folyamatos harcok hatására képtelen volt megerősödni. Nem kizárólag a belső folyamatok, hanem a külső tényezők is komoly szerepet játszottak a rendszer bukását illetően. Ebben az időszakban a nemzetközi rendszer is komoly hatással volt Szomáliára, mivel a két szuperhatalom ütköző államának számított. Az akkori nemzetközi éra, tehát jelentős hatást gyakorolt a konfliktusok kezelésének erőszakos módjához, ezáltal a politikai szektorban végbemenő

pozitív változások nem voltak elégségesek a többi szektor konszolidálására, sőt hosszú távon a bukását eredményezték.

A következő meghatározó esemény az 1991-es Siad Barre-rendszer összeomlása volt, amely polgárháborúba torkollott. Ennek előzménye, hogy Szomáliában az alapvető emberi jogokat nem tartották tiszteletben. Erről tanúskodik az Amnesty International 1987-ben kiadott jelentése is. Ennek folyományaként pedig az Egyesült Államok jelentős mértékben csökkentette az országnak folyósított segélyeket. (afrikatanulmanyok.hu, *Szomália – válságoktól sújtottan*)

A hidegháború végének közeledtével, amikor már a Szovjetunió belső rendszere is repedezni kezdett, kénytelen volt feladni a térségben a befolyását. Ekkor az Egyesült Államoknak már nem állt érdekében, hogy ellensúlyozza a szocialista blokkot a térségben, mert már nem volt mit kiegyenlítenie. Éppen emiatt Szomália érdekei a háttérbe szorultak, így a segélyek folyósítását komoly feltételekhez kötötte, melyek a politikai és gazdasági irányváltást, és az emberi jogok betartását irányozták elő. Az Egyesült Államokkal egyidejűleg az Európai Közösség is befagyasztotta a segélyek folyósítását, ami egy olyan államban, ahol szerves részét képezik az állami bevételnek más országok által nyújtott pénzügyi támogatások, ott végzetes lehet egy ilyen, ha nem is szándékosan összehangolt szankció. (afrikatanulmanyok.hu, *Szomália – válságoktól sújtottan*) Kiváltó okként lehet megemlíteni a pánszomalizmus, mint eszme és gazdasági fejlesztési terv megbukását. Tovább rontotta a helyzetet az a tény, hogy Siad Barre a „nagy” Szomáliára alapozta a fejlesztési politikáját, ez viszont teljes mértékben megbukott, amikor Etiópia visszafoglalta a korábban elvesztett területeit.

A következő kulcsfolyamat tehát a Siad Barre autoriter rendszer összeomlása volt, mely nem eredményezte egy stabilabb az előző struktúra hibáit kiküszöbölő rendszer létrejöttét. Éppen ellenkezőleg polgárháború tört ki, mely a mai napig tart. A fentiekből is látszik, hogy a belső szektorok degradációs folyamata mellett a segélyek megvonása lelökte Szomáliát a generációs szakadék utolsó szirtjéről, melynek hatására bekövetkezett az államkudarc.

Az ezt követő időszakot napjainkig lefedő időintervallumot az al-Shabab⁵, a klánok, az Afrikai Unió (AU) és kenyai csapatok folyamatos küzdelme jellemezte. (hvg.hu, *Heves harcok törtek ki Szomáliában*, 2012)

A Generation gap alátámasztására párhuzamba vonhatjuk a középkori vagy újkori nemesi összezsapásokkal is, ahol a hatalomért folytatott harc megdöbentően hasonlít a Szomáliában zajló eseményekre. Ez is csak azt támasztja alá, hogy egy „fiatalabb” állam, korai időket idéző problémákkal küzd. Továbbá azt, hogy a jelenlegi nemzetközi rendszer nyitottsága miatt egy „fiatal” országnak egy „idősebbek” által kreált struktúrában kell tevékenykednie.

Eddig ugyan nem képezte részét az elemzésnek a környezeti szektor, ennek ellenére nem szabad figyelmen kívül hagyni az itt történő változásokat sem. Napról-napra egyre fontosabbá válik a globális klímaváltozás elleni küzdelem. Éppen e tényezők fontossága miatt nem lehet kihagyni a környezeti szektort az elemzési szempontok sorából.

A 2011-es évben bekövetkező óriási szárazság tovább rontott Szomália amúgy is kaotikus helyzetén. Hozzávetőleg a 11 millió embert érintő szárazság okozta éhínség kialakulása óránként 15 gyermek halálát eredményezte. (TRT, 2012) Az ebben a szektorban bekövetkező válságok hatását erősíti fel a klímaváltozás vagy a többi szektort érintő szegénység, a belpolitikai helyzet és a fegyveres konfliktusok is. (Mód, 2011) Egy idősebb és fejlettebb állam pedig a természeti katasztrófák ellen hatékonyabban képes fellépni. Ebbe a dimenzióba sorolható az adott államok környezetvédelmi irányba tett lépései is, ilyen például a megfelelő ivóvíz biztosítása vagy a hulladéktárolás és feldolgozás.

A 2012-es év több téren is fordulópontot eredményezett Szomália történelmében. Elsősorban az al-Shabab ellenőrzése alatt álló utolsó erőd elfoglalása jelent óriási sikert a katonai szektorban. Azonban az ezt követő gerilla harcmodorral szembeni fellépés még komoly problémákat eredményezhet, de nyilván egy folyamat indult el, amely egyre kisebb mozgási lehetőséget biztosít az al-Shababnak. (Darák, 2012)

Sikerként könyvelhető el továbbá az új alkotmány hatályba lépése, mely többek között kimondja, hogy minden állampolgár egyenlő, elítéli a női körülmetélést, a területi viták békés rendezését irányozza elő és általános

⁵ Az al-Shabab egy a klánokra alapuló terrorista szervezet, mely hozzávetőleg 2007 óta van jelen Szomália területén. (nctc.gov, Al-Shabab)

jogként említi a középiskola befejezését. (Darák, 2012) Tartalmilag kifogástalannak mondható az alkotmány, a kérdés az, hogy képesek lesznek-e betartatni a benne foglaltakat vagy csak egy formális alaptörvényről lesz szó. Újabb pozitív fejleménynek lehet tekinteni a szeptemberi elnökválasztást is, ahol Hassan Sheikh Mohamud volt egyetemi tanár nyert a korábbi iszlamista hadúrral Sheikh Sharif Ahmeddel szemben. (Kitekintő.hu, *Minőségi váltás Szomáliában*) Az új elnök által kinevezett miniszterelnök személye Abdi Farah Shirdon Saaid, aki egyébként Kenyában korábban üzletemberként tevékenykedett. (Bognár, 2012) Mindkét személy újnak számít a politikai életben. A jövő kérdése, hogy mennyire képes ez a vérfrissítés a szomáliai helyzetet megoldani. Jelenleg viszont még a bukott államok közé sorolható, sőt kritikus helyzetben lévő államról van szó, mivel a bukott államok listáján az első helyen szerepel. (*Failed States Index*, 2012)

A „Generation gap” rávilágított Szomália fejlettségbeli különbségének okaira, az egyes szektorokat vizsgálva és a centrum országok hatását figyelembe véve. Jól kivehető, hogy a politikai, gazdasági, társadalmi, környezeti és katonai szektorok közötti kapcsolatok meglehetősen intenzívek és hiába fejlődik az egyik, ha az összes többi degradációjának következményeként visszarántja a szakadékba. Lényegében, tehát Paul Collier, James D. Fearon és David D. Laitin megállapításaival összhangban a szomáliai polgárháború kitörésének okát nem az etnikai és kulturális különbségekre vezeti vissza, hanem a gazdasági és társadalmi folyamatokra. (Collier, 2007), (World Bank, 2003), (Fearon, Laitin, 2003) A Generation gap viszont ezt meghaladva jut arra a következtetésre, hogy nem kizárólag a fentebb említett belső tényezők, hanem a nemzetközi rendszer, tehát a centrum térség is hatással volt az államkudarc bekövetkeztében az egyenlőtlen kereskedelmi egyezményekkel, a segélyfüggőség kialakulásának hozzájárulásával és az eltérő preferenciarendszerek figyelmen kívül hagyásával.

A jelenlegi politikai szektor egy a nyugatihoz közel álló fejlődési útra lépett, a fejlett államok mércéjével mérve is teljes mértékben elfogadható új alkotmánnyal vagy a titkos választásokkal. Ugyanakkor az a meglátásom, hogy a társadalmi rendszer még korántsem elég „érett”, ahhoz, hogy a politikai rendszer sikeresen tudjon működni. A katonai szektorban lévő kihívások is konszolidálódni látszanak az al-Shabab utolsó erődjének elfoglalásával, de a gazdasági szektor jelenleg is komoly hiányosságokkal küszködik.

A tanulmány rámutat arra, hogy nem lehet problémákat elszigetelt jelenségekként kezelni részben a jelenlegi nemzetközi rendszer miatt. Továbbá fontos összefüggésekre hívja fel a figyelmet, miszerint a generációs szakadék mélyülése közvetett módon, hogyan képes előidézni az államkudarcot, mely csak egy lépésre van a terrorizmus megtelepedésének lehetőségétől. A Generation gap elmélettel egy újszerű megközelítési mód került kibontásra, amely kézzelfoghatóbbá teszi a centrum – periféria közötti különbségek okait. Ugyanakkor fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy a perifériából, ezáltal a generációs szakadékból is van kitörési lehetőség. Példa erre az újonnan iparosodott államok, Tajvan, Szingapúr vagy Hongkong. A fejlődést a szektorok egységes kezelésével érték el: oktatás, aktív állami szerepvállalás a gazdaságban, melynek előfeltétele a megfelelő politikai rendszer kialakítása. (Egedy, 2007, p205)

Összességében tehát elmondható az, hogy a Generation gap nem egy teljesen új megközelítési mód, mivel több területről is átvesz bizonyos elemeket, ugyanakkor megfigyelhető egyfajta sajátosság is, mivel a fejlettségbeli különbségek okait egy eltérő dimenzióba helyezve vizsgálja. Az elmélet kiválóan rámutat arra, hogy a generációs szakadék mélyülése szubnacionális szinten nem tartható fenn abban az esetben, ha nem egy összehangolt folyamatról van szó, mivel egy-egy szektor fejlesztése időben külön visszarántja a többi fejletlensége. A nemzetközi szinten lévő generációs szakadék csökkenése pedig nem feltétlenül eredményezi a belső szakadék redukálódását.

IRODALOMJEGYZÉK

Könyvek, folyóiratok

- BUZAN, Barry. 1997. *Rethinking Security after the Cold War – Cooperation and Conflict*. SAGE
- COLLIER, Paul. 2007, *The Bottom Billion – Why the Poorest Countries are Failing and What Can We Do About It*, Oxford University Press
- DIÓSZEGI, István. HARSÁNYI, Iván. NÉMETH, István. 2001. *20. Századi Egyetemes Történet 1945- 1995*. III. kötet. Korona
- EGEDY, Gergely. 2007. *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe*. HVG-ORAC. Budapest
- KENGYEL, Ákos. 2010. *Az Európai Unió közös politikái*. Akadémia Kiadó. Budapest
- NÉMETH, István. 2005. *20. Századi Egyetemes Történet*. II. kötet. Osiris. Budapest
- RADA, Péter. 2007. Átalakuló biztonsági kihívások. In: Rada Péter szerk. *Új világrend? Bp.: CKKE, 2007*
- RADA, Péter. A nem működő államok újjáépítésének dimenziói. *Külügyi Szemle*, 2006, Vol. V., No. 3-4.
- RADA, Péter. Az államépítés folyamatának modellezése. *Külügyi Szemle*, 2009. 1. szám
- RADA, Péter. A demokratikus fejlődés Rubik kockája. *Sereg Szemle*, 2011. április
- WALLERSTEIN, Immanuel. 2010. *Bevezetés a világszisztem-elméletbe*. L'Hartmann. Budapest

Internetes források

- Al-Shabaab*. National Counterterrorism Center. [online].
http://www.nctc.gov/site/groups/al_shabaab.html.
- BOGNÁR, Bálint. *Új elnök után új miniszterelnök Szomáliában*. [online] 2012.10.11.
http://kitekinto.hu/afrika/2012/10/11/uj_elnok_utan_uj_miniszterelnok_szomaliaban/.
- COLLIER, Paul. ELLIOT V.L., HEGRE Havard. HOFFLER, Anke. REYNAL-QUEROL, Marta. SAMBANIS, Nicholas. 2003, *Breaking the Conflict Trap Civil War and Development Policy*, A World Bank policy research report [online] http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2003/06/30/000094946_0306190405396/Rendered/PDF/multi0page.pdf.
- COOPER, Robert. 2000. *The post-modern world and the world order*. Demos. [online]
<http://www.demos.co.uk/files/postmodernstate.pdf?1240939425>.
- DARÁK, Péter, János. *Szomália Visszatér?* Policy.eu. [online] 2012.10.04.
<http://www.policy.eu/kulpolitika/2012/10/04/szomalia-visszater/>.
- EU a világban*. EU direct. [online] 2009.11. <http://www.pmtkft.hu/eip/EUavilagban.pdf>.
- Failed States Index*. The Fund For Peace. [online] 2012.
<http://www.fundforpeace.org/global/?q=fsi-grid2012>.
- FEARON, D. James. LAITIN, D. David. 2003. *Ethnicity, Insurgency, and Civil War*. Stanford University. American Political Science Review. Vol. 97, No. 1, February. [online]
http://wand.stanford.edu/courses/polisci350c/classonly/fearon_laitin2003.pdf.
- Generation gap*. Investopedia. [online] <http://www.investopedia.com/terms/g/generation-gap.asp#axzz2IN2Qm45o>.
- Heves harcok törték ki Szomáliában*. HVG. [online]
http://hvg.hu/vilag/20120221_szomalia_harc.
- JOHN, Peter. WILES, Fosse. 1982. *The New Communist Third World: an essay in political economy*. Google Books. [online]
<http://books.google.hu/books?id=lgMOAAAAQAAJ&pg=PA13&lp=PA13&dq=Peter+John+de+la+Fosse+Wiles,+The+New+Communist+Third+World:+an+essay+in+political+economy,1982&source=bl&ots=1nyfNX4NKi&sig=dFkzo-A0TSYi6fcFjLvi9F6dE&hl=hu&sa=X&ei=G9aAT8awL4rjtQa4kbzjBA&ved=0CCQQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false>.
- Minőségi váltás Szomáliában*. Kitekintő [online] 2012.09.12,
http://kitekinto.hu/afrika/2012/09/12/minsegi_valtas_szomaliaban.
- MÓD, Melinda. 2011. *Miért éppen Szomáliában pusztít leginkább az éhínség?*. Kitekintő. [online]
http://kitekinto.hu/afrika/2011/09/23/miert_eppen_szomaliaban_pusztit_leginkabb_az_ehinseg/.
- PÁL, Attila. 2006. *Összetört szarv*. 11. évfolyam 7. szám. Beszélő. [online]. 2006. 07-08.
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/osszetort-szarv>.

- RADA, Péter. 2010. *The Rubik's Cube of Democratic Development, A Normative Model of Statebuilding*. Nemzetközi Tanulmányok Intézet. [online] http://phd.lib.uni-corvinus.hu/531/1/rada_peter.pdf.
- ROSTOW, Whitman, Walt. 1958. *The Stages of Economic Growth*, [online] <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2591077?uid=3738216&uid=2&uid=4&sid=21101375144757>.
- Somalia*. Central Intelligence Agency. [online] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/so.html>.
- Small Arms and Ammunition – Imports & Exports*. 2010. Chrome experiments. [online] <http://workshop.chromeexperiments.com/projects/armsglobe/>.
- SZENTES, Tamás. 2009. *Megjegyzések a válság gyökereiről és a kiutakról – leegyszerűsítő nézetek és politikák ellenében*. A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata. 09. május. [online] <http://www.matud.iif.hu/2009/09maj/12.htm#2>.
- Szomália*. 2007.04.26. fn24. [online]. <http://fn.hir24.hu/vilag/2007/04/26/szomalia>.
- Szomália – válságtól sújtottan*. Afrika tanulmányok. [online] <http://www.afrikatanulmanyok.hu/htmls/cikkek.html?articleID=416>.
- TRT World. 2012. *Szomáliában a hatvan éve nem látott súlyosságú szárazság most már katasztrófa*. [online] <http://www.trt.net.tr/international/newsDetail.aspx?HaberKodu=94506a86-cbf6-4026-a810-8ce336e85f49>.

ESSZÉ

AZ AMERIKAI-OROSZ KAPCSOLATOK ALAKULÁSÁNAK KILÁTÁSAI A MÁSODIK OBAMA-KORMÁNY ALATT: A KÖZÉP-EURÓPAI RAKÉTAPAJZS

Csizmazia Gábor

Az első Obama-kormány egyik legfőbb kül- és biztonságpolitikai célkitűzése volt az Oroszországgal való viszony javítása. A *reset* néven ismertté vált amerikai kezdeményezést Joe Biden jelentette be a Münchener Biztonsági Konferencián 2009. február 7-én. Az amerikai alelnök akkor kifejtette, hogy az Észak-atlanti Szerződés Szervezete és Oroszország közötti nézeteltérések mellett a két fél érdekei bizonyos kérdésekben egybevágnak, ezért érdemes együttműködniük. Erre példaként hozta fel az al-Kaida elleni fellépést, a nukleáris fegyverek elterjedésének megállítását (non-proliferciót), a Stratégiai Fegyvereket Korlátozó Egyezményben (START) foglalt ellenőrzési folyamatok megújítását, illetve további, fegyverarzenál lefaragását célzó megállapodások meghozatalát. A nukleáris fegyverek csökkentése az Obama-adminisztráció egyik kiemelt célkitűzése, az e téren való amerikai- orosz együttműködés eredménye pedig az 2010-ben aláírt új START egyezmény volt. A *reset* azonban nemcsak a biztonság, hanem a gazdaság területén is érződött: az Egyesült Államok sokat tett annak érdekében, hogy Oroszország 2012-ben felvételt nyerjen a Világkereskedelmi Szervezetbe.

Mindazonáltal az Obama-adminisztráció első négy éve sem volt mentes azoktól az ügyektől, melyek beárnyékkolták az amerikai-orosz kapcsolatokat. Ezek közül az egyik legfontosabb az USA európai rakétavédelmi rendszerének kérdése. Bár az amerikai rakétavédelmi tervek 2009-es – elsősorban technikai és költséghatékonysági okokból történő – módosítását az orosz vezetés kezdetben pozitívan fogadta, jelenleg a programot lényegében ugyanazon okból ellenzi, mint a Bush-

adminisztráció idején: Moszkva állítása szerint attól tart, hogy a hivatalosan európai NATO-szövetségeseket – elsősorban a Közel-Keletről indított – rakétáktól védő rendszer a későbbiekben Oroszország ellen is irányítható. Az orosz vezetés ezért e lehetőség kizárásáról szóló jogi garanciát, illetve a NATO és Oroszország által közösen működtetett európai rakétavédelmet szeretne, amelyekre azonban az első Obama-kormány nem volt hajlandó igent mondani. A közép-európai rakétapajzs amerikai-orosz kapcsolatokban betöltött negatív szerepét jól jelzi, hogy a fent említett új START egyezményt is beárnyékolta: Szergej Lavrov orosz külügyminiszter közvetlenül az egyezmény aláírása előtt kijelentette, hogy amennyiben az USA rakétavédelmi rendszerének mennyiségi illetve minőségi megerősítése Moszkva megítélése szerint érezhető hatással lesz az orosz stratégiai nukleáris erők hatékonyságára, úgy Oroszországnak jogában áll visszalépni az egyezménytől.¹ Optimistább nézőpont szerint az európai rakétavédelmi rendszer kérdése azért is kulcsfontosságú Washington és Moszkva számára, mert rendezése a nukleáris fegyverek további csökkentése előtt nyithatná meg az utat. Mindennek fényében érdemes szemügyre venni, milyenek az amerikai-orosz kapcsolatok javulásának kilátásai – különösen az európai rakétavédelem kérdésében – Barack Obama második elnöki ciklusa idején.

AZ AMERIKAI-OROSZ KAPCSOLATOK KILÁTÁSAI 2012-BEN

Bár a rakétavédelem ügye nem került le a napirendről, Washington világossá tette, hogy 2012-ben nem várható áttörés az amerikai-orosz kapcsolatok e területén. Ennek okát hivatalosan a mindkét országban 2012-ben zajló elnökválasztások képezték, melyeknek kampányai melleleg nem festettek jó képet Washington és Moszkva jövőbeli kapcsolatáról. A tavaly novemberben tartott amerikai elnökválasztási kampányban Barack Obama republikánus kihívója, Mitt Romney élesen bírálta az elnök Oroszországgal szembeni politikáját és annak gyökeres megváltoztatását tűzte ki egyik külpolitikai feladatának „reset the *reset*” jelmonddal. Obama elnök már 2012 tavaszán jelezte Dmitrij Medvegyev akkori – közvetve pedig Vlagyimir Putyin jelenlegi – orosz elnöknek, hogy novemberi újraválasztását követően nagyobb rugalmasságot tanúsítana számos kérdésben, beleértve az európai rakétavédelem ügyét is. Erre reagálva fejtette ki Mitt Romney, hogy Oroszország mint atomhatalom és mint az ENSZ Biztonsági Tanácsának – amerikai elképzeléseket olykor

megvétőző – állandó tagja az Egyesült Államok elsőszámú geopolitikai ellenfelének minősül. A két jelölt harmadik, elsősorban külpolitikai kérdésekre fókuszáló vitáján Barack Obama idejétmúltnak minősítette ezt az álláspontot.² Mindennek fényében nem meglepő, hogy Moszkvában sokkal szívesebben látták a demokrata elnök újraválasztását.

Mindazonáltal a 2012-es orosz elnökválasztási kampány sem volt mentes az amerikai fél kritizálásától. Vlagyimir Putyin még orosz miniszterelnökként egy 2012. márciusi cikkében jelezte, hogy Oroszország folytatná az együttműködést a globális biztonság erősítésének céljával (például az atomfegyverek elterjedésének akadályozásában). Másfelől viszont kifejtette, hogy az Egyesült Államok és a NATO mai tevékenysége nem felel meg a modern fejlődés logikájának, illetve a tömbök mentalitását jellemző sztereotípiákon alapszik. Ennek konkrét példajaként a NATO kibővítését hozta fel, amelyhez szerinte kapcsolódik az amerikai terveken alapuló új katonai infrastruktúra, vagyis a közép-európai rakétavédelmi rendszer telepítése. Okfejtése szerint mindez azért zavaró, mert a rakétapajzs közel van az orosz határhoz és aláássa Oroszország biztonságát, illetve általában a globális stabilitást: a gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a rakétavédelmi rendszer veszélyt jelent az orosz stratégiai nukleáris erőkre és felborítja az évtizedek során kialakult katonai-politikai egyensúlyt. Vlagyimir Putyin hozzátette, hogy a NATO hozzáállása miatt nehéz lesz globális ügyekben együtt dolgozniuk.³ Az együttműködés törésére még 2012-ben sor került. Az orosz vezetés (ekkor már Putyin elnök alatt) októberben bejelentette, hogy nem kívánja megújítani az Egyesült Államokkal a 2013 tavaszán lejáró Nunn-Lugar Programot, melynek célja a volt Szovjetunió területén lévő nukleáris és vegyi fegyverarzenál leépítése. A lépés nem volt váratlan: Szergej Ryabkov, helyettes külügyminiszter szerint Washington tisztában volt azzal, hogy az orosz félnek nem áll szándékában a folytatás.⁴ Az orosz külügyminisztérium közleményben jelezte, hogy az Egyesült Államok ugyan tett javaslatot a folytatásra vonatkozóan, azonban az sem alapját, sem formáját tekintve nem egyezett az orosz vezetés együttműködésre vonatkozó elképzeléseivel.⁵ A döntés háttérében két konkrét tényező áll: egyfelől Moszkva szerint Oroszországnak – gazdasági és geopolitikai erősödése miatt – már nincs szüksége a program nyújtotta amerikai támogatásra és maga folytatja az arzenálcökkentést. Másfelől az orosz vezetés a program meghosszabbítását feltehetően az USA közép-európai rakétavédelmi rendszerének vonatkozásában tett engedményekhez kötné.⁶

Az amerikai-orosz kapcsolatokat tovább terhelték az olyan lépések, mint például az amerikai Magnitsky törvény⁷, illetve az erre orosz válaszként megalkotott Dima Yakovlev törvény⁸, ugyanakkor ez az ellentét inkább a két ország egyes politikai csoportosulásai, semmint az Obama- illetve Putyin-adminisztráció között állt fenn. Az Egyesült Államok és Oroszország kapcsolatát leginkább beárnyékoló kérdés továbbra is a rakétavédelem maradt. Dmitrij Medvegyev miniszterelnökként 2013 márciusában elmondta, hogy az orosz-amerikai kapcsolatok általános javulása ellenére az USA (illetve a Nyugat) és Oroszország között komoly válság alakulhat ki, amennyiben nem tudnak megegyezni az európai rakétavédelem ügyében. Medvegyev szerint a probléma az évtized végére kicsúcsosodhat: Moszkvában úgy látják, az orosz stratégiai érdekek megkövetelik a megfelelő válaszlépéseket, függetlenül attól, hogy épp kik vezetik az országot.⁹

WASHINGTON: ÚJ SZEREPLŐK, VÁLTOZÓ NEMZETKÖZI KÖRNYEZET

Barack Obama második elnöki ciklusával John Kerry és Chuck Hagel személyében új külügyminiszterrel illetve védelmi miniszterrel folytatta az Egyesült Államok kül- és biztonságpolitikáját, ugyanakkor kérdéses volt, hogy a számos külügyi teendő mellett mennyire lehet az amerikai külpolitika prioritása a *reset* újraizzítása, különösen az orosz elnöki székben Dmitrij Medvegyevet váltó Vlagyimir Putyinnal szemben. Míg az orosz külügyminisztérium örömmel fogadta John Kerry sikeres szenátusi meghallgatását és konstruktív együttműködést remélt az új amerikai külügyminisztertől, Putyin elnök továbbra is a stratégiai egyensúly Washington által kísérelt megdöntéséről beszélt 2013 elején.¹⁰ Az orosz elnök által 2013. február 12-én jóváhagyott orosz külpolitikai koncepció nyíltan elutasítja a NATO kibővítését, illetve a NATO katonai infrastruktúrájának orosz határhoz közeli létesítését, melyek Moszkva szerint megsértik az egyenlő biztonság elvét és újra megosztják Európát. A rakétavédelmet illetően ez a dokumentum is hangsúlyozza, Oroszország továbbra is jogi garanciát kér arra vonatkozóan, hogy a rendszer nem az orosz stratégiai nukleáris erők ellen irányul.¹¹ Az ilyen jogi garancia elutasításáról szóló amerikai elgondolást jól mutatják az orosz védelmi minisztérium által 2012 májusában tartott rakétavédelmi konferencián résztvevő amerikai delegáció vezetőinek kijelentései. Ellen Tauscher, stratégiai stabilitásért és rakétavédelemért felelős különmegbízott akkor

kifejtette: az Egyesült Államok nem fogadhat el olyan jogi kötelezettségeket, amelyek a jövőben korlátoznák a saját vagy szövetségesei védelmét. Ennek megfelelően Washington jogi garancia helyett politikai nyilatkozatot tehet arról, hogy a rendszer nem Oroszország ellen irányul. Hasonlóképp, a delegáció vezetőségének másik tagja, Madelyn Creedon, az amerikai védelmi minisztérium globális stratégiai ügyekért felelős helyettes államtitkára elmondta: noha a változtatás lehetősége természetesen mindig elképzelhető, az Obama-adminisztráció egyértelműen jelezte saját szándékát illetve terveit az európai rakétavédelem kapcsán.¹²

Bár a 2012-es moszkvai rakétavédelmi konferencián Ellen Tauscher hangsúlyozta, hogy az USA elkötelezett az európai rakétapajzs összes fázisa mellett, Chuck Hagel 2013. március 15-én bejelentette az amerikai rakétavédelmi rendszer módosítását, illetve ennek részeként az európai komponens negyedik fázisának visszavonását. Mindezt a védelmi miniszter az egyre agresszívabb retorikát alkalmazó Észak-Korea magatartásával valamint a költséghatékonysággal indokolta. Az észak-koreai nukleáris fenyegetésre adott válaszként az amerikai vezetés úgy döntött, hogy további 14 elfogórakétát telepít Alaszkába, megerősítve ezzel az USA rakétavédelmét. Egy újabb TPY-2 típusú radar Japánban történő telepítése mellett az Obama-adminisztráció átstrukturálja SM-3 IIB programját, vagyis az európai komponens negyedik fázisát. A védelmi miniszter érvelése szerint a negyedik fázis az Egyesült Államok Közel-Keletről indított rakétákkal szembeni védelmét erősítette volna Európában, azonban létesítésének határideje a kongresszusi költségvetés csökkenése miatt 2022-re csúszott volna. Ennek fényében Chuck Hagel szerint az erőforrások e késleltetett programtól – az említett 14 új rakéta javára – való átcsoportosítása lehetővé teszi, hogy az USA hamarabb erősítse védelmét az Irán felől érkező rakétákkal szemben, illetve további védelemben részesüljön az észak-koreai fenyegetés ellenében.¹³ E módosítások mellett az amerikai védelmi miniszter hangsúlyozta, az Egyesült Államok továbbra is elkötelezett a NATO rakétavédelme mellett, a 1-3 fázisok pedig 2018-ra készülnek és minden európai NATO-tagállam számára védelmet nyújtanak.¹⁴

MOSZKVA ÉS WASHINGTON ELTÉRŐ SZEMLÉLETE

Obama elnök 2009. szeptemberi bejelentéséhez hasonlóan Washington ezúttal is cáfolta, hogy a rakétavédelmi rendszerben bevezetett változtatásban Moszkva európai rakétapajzs elleni tiltakozása szerepet játszott volna: George Little, a Pentagon egyik szóvivője elmondta, hogy a védelmi miniszter által bejelentett döntésnek semmi köze Oroszországoz. Ugyanakkor az Obama-adminisztráció részéről ezúttal is érezhető volt, hogy a negyedik fázis visszamondásának amerikai-orosz kapcsolatokra tett esetleges pozitív hatását örömmel látnák.¹⁵ Alexander Vershbow, NATO főtitkár-helyettes szerint a rakétavédelmi tervekben bejelentett változtatásnak fokozott párbeszédet kell kiváltania szakértői és politikai szinten. Vershbow úgy véli, most már egyértelmű, hogy a rendszer nem irányulhat Oroszország ellen, az amerikai védelmi miniszter bejelentése pedig az együttműködés egyik legfőbb akadályát mozdította el.¹⁶ Az orosz reakció ugyanakkor nem volt ennyire derűlátó. Szergej Ryabkov helyettes külügyminiszter szerint a változtatás nem oszlatta el az orosz biztonsági aggodalmakat, tekintve, hogy még egy redukált európai rakétavédelmi rendszer is veszélyt jelent az orosz nukleáris képességekre. Ennek fényében Moszkva továbbra is jogi garanciát vár Washingtontól.¹⁷

A jogi biztosítékhoz való orosz ragaszkodás hátterében több ok is lelhető. Egyfelől Moszkvát zavarja a NATO keleti térnyerése és az orosz határhoz közeli területeken megvalósuló amerikai katonai jelenlét. Szergej Lavrov egy 2013. áprilisi interjúban kifejtette, hogy a Varsói Szerződés megszűnését követően Oroszország számos be nem tartott politikai ígéretet kapott az Egyesült Államoktól: csúcstalálkozó szinten tett ígérete ellenére a NATO-t kibővítették Kelet felé, majd biztosította Oroszországot arról, hogy nem létesít állandó, jelentős létszámú katonai erőt az új NATO-tagállamok területén. Az orosz külügyminiszter szerint ez utóbbi ígéret ellenére ezen országokban 2500-3000 fős katonai erők illetve katonai bázisok telepítése zajlik.¹⁸ Mindennek fényében érthető, hogy Moszkvát a negyedik fázis törlését követően is zavarja az európai rakétavédelmi rendszer. A kelet-közép-európai NATO-tagállamok ugyanakkor egyértelműen támogatják a rakétapajzs létesítését és az a térségben ezáltal megvalósuló amerikai jelenlétet, Washington pedig európai szövetségeseinek védelme iránti szándékára hivatkozva ragaszkodik a rendszer telepítéséhez. Mindemellett az európai komponens létesítése az azt befogadó országok szempontjából politikai-bizalmi kérdés is, amit jól kifejeznek azok az amerikai

elkötelezettségről szóló nyilatkozatok, amelyeket Washington a 2009-es és 2013-as módosítások után az érintett európai államok felé tett.

Másfelől azonban nemcsak Európáról van szó. Az említett interjúban Szergej Lavrov elmondta, hogy a negyedik fázis nélkül a módosított konfiguráció továbbra is az USA globális rakétavédelmi rendszerének részét képezi. Az orosz külügyminiszter szerint az Egyesült Államok nemcsak Európában, hanem a Közel- és Távols-Keleten is az orosz határhoz közel helyez el rakétavédelmi bázisokat.¹⁹ Nyikolaj Patrusev, az orosz Biztonsági Tanács titkára már 2013 januárjában bejelentette: Oroszország és Kína az USA egyre erősödő globális rakétavédelmi potenciáljára tett válaszként felgyorsítják rakétavédelmi együttműködésüket. A két ország aggasztónak találja az USA ázsiai- illetve csendes-óceániai térséget is magába foglaló globális rakétavédelmi rendszerének tervét. Szerintük az amerikai rakétavédelmi lépések rontanak a regionális és globális biztonság – különösen a non-proliferációs folyamatok – helyzetén, mindezt az orosz és kínai nukleáris elrettentő képességek rovására.²⁰ Az orosz-kínai közeledés e téren különösen érthető annak fényében, hogy Észak-Korea egyre aggasztóbb kijelentései és az amerikai rakétavédelmi tervek 2013 márciusában bejelentett módosítása révén Washington újabb lendületet adhatott az USA atlantitól csendes-óceáni térség felé történő fordulásának.

Mindehhez kapcsolódik a nemzetközi kapcsolatok eltérő amerikai és orosz szemlélete. A világ multipoláris jellegének erősödésével párhuzamosan az Obama-adminisztráció a globális kihívások kezelésében az Egyesült Államokat támogató partnerségeket próbál kialakítani. Ezzel szemben a Putyin-adminisztráció hangsúlyozza, hogy Oroszország az új policentrikus világ egyik központja, valamint hogy Moszkva egyes nyugati partnerei olykor nem veszik tudomásul a gazdasági növekedéssel, pénzügyi és politikai befolyással bíró új központok felemelkedésében megtestesülő globális változásokat. Az orosz külpolitika nyílt és határozott kritikával illeti a közel-keleti konfliktusokba beavatkozni szándékozó Egyesült Államokat, azonban a be nem avatkozás elvét különösen saját magára vonatkozóan hirdeti: eszerint Moszkva külpolitikájában független, az ország pedig egyetlen vezető világhatalom alárendeltje sem lehet.²¹ E vonatkozásban a rakétavédelem kérdése az orosz nukleáris erők kapcsán kap fontos szerepet. Leon Aron, az American Enterprise Institute Russian Studies igazgatója szerint az ún. Putyin doktrína lényege, hogy Oroszország szeretné újjáépíteni a Szovjetunió által elveszített gazdasági, politikai és geostratégiai előnyöket. Ennek egyik kül- és biztonságpolitikai

megnyilvánulása napjainkban Oroszország azon célja, hogy megőrizze nukleáris szuperhatalom státuszát, melynek értelmében az orosz vezetés határozottan ellenez minden olyan lépést (így az USA jelen formában körvonalazódó rakétavédelmét is), amely a nukleáris erő vonatkozásában csökkenti az Orosz Föderációnak Egyesült Államokhoz mért stratégiai paritását.²² Ezzel a második Obama-kormány is tisztában van: John Kerry már a szenátus külügyi bizottsága előtti meghallgatásán elmondta, hogy bár az atomfegyverektől mentes világ elérése egy szép és támogatandó cél, az Egyesült Államoknak meg kell őriznie nukleáris elrettentő képességét, Oroszország pedig hasonlóképp gondolkodik saját nukleáris képességeiről, s ez az egyik oka annak, hogy Moszkva ellenzi az amerikai rakétavédelmi terveket.²³

Az Egyesült Államok európai – illetve a globális – rakétavédelme tehát több ponton érinti az amerikai-orosz kapcsolatokat, mindegyikben megnehezítve azok javulását a második Obama-kormány alatt is. A 2013 márciusában bejelentett módosítások visszafogott reakciókat váltottak ki orosz részről, és noha elméletben megnyitották az utat a megegyezés felé, eddig nem született áttörés ez ügyben: a rakétavédelem egyike volt a NATO-Oroszország Tanács 2013. április 23-i ülésének témái közül, azonban lényeges előrelépést nem sikerült elérni. Néhány nappal a találkozó után Szergej Lavrov egy interjúban patthelyzetről beszélt, továbbra is jelezve az amerikai jogi garancia igényét, illetve az Oroszországgal közösen kialakított rakétavédelem lehetőségét.²⁴ Ez a felállás az európai biztonság katonai és politikai aspektusairól szóló (Military and Political Aspects of European Security) nemzetközi konferencián is kimutatható volt. Az orosz védelmi minisztérium 2013. május 23-24-i rendezvényén Szergej Lavrov ismét jelezte, hogy a támadó képességek növelésére és fejlesztésére tett törekvések, az új típusú fegyverek létesítése és telepítése valamint a NATO bővítései „elmosták” azt az európai biztonsági struktúrát, melyet a korábbi nemzetközi szerződések sora hivatott garantálni.²⁵

Az euro-atlanti térség biztonságára vonatkozó jogi garanciákat illetően Dirk Brengelmann, a NATO politikai és biztonságpolitikai ügyekért felelős főtitkár-helyettese elmondta, hogy – Moszkva álláspontjával ellentétben – a hidegháborút követően létrehozott nemzetközi intézmények ma is megfelelőek ahhoz, hogy válaszokat adjanak az Európát érintő biztonsági kérdésekre, így az esetleges nézeteltérések rendezéséhez mindössze a nemzetközi joggal összhangban lévő politikai akaratra van szükség. Az orosz külügyminiszter korábban említett állásfoglalásával szemben Dirk

Brengelmann hangsúlyozta, hogy a NATO minden eddigi – így az állandó, jelentős létszámú katonai erő létesítésére vonatkozó – ígéretét betartotta és kötelezettségeit szem előtt tartva jár el a tisztán védelmi célú rakétavédelmi rendszer létesítése során. A főtitkár-helyettes hozzátette, hogy a NATO 2012-es chicagói csúcson tett ígérete, illetve a kettő NATO-orosz rakétavédelmi központ létrehozását és a kölcsönös transzparencia növelését célzó lépéseket magába foglaló együttműködési ajánlata képezi a legerősebb garanciát a Szövetség szándékát illetően.²⁶ Hasonlóképp, Rose Gottemoeller amerikai külügyi helyettes államtitkár is a meglévő nemzetközi szerződések modernizálására helyezte a hangsúlyt, a rakétavédelem kapcsán pedig megjegyezte, hogy az USA és szövetségesei által fejlesztett rendszer (védelmi) természetéből adódóan korlátozott képességekkel bír, míg az orosz interkontinentális és tengeralattjáróról indított ballisztikus rakéták már rendelkeznek azokkal a technikai jellemzőkkel, amelyek révén e rendszer nem jelenthet rájuk nézve veszélyt.²⁷

Mindemellett a konferencia házigazdái a rakétavédelem kérdését az amerikai-orosz kapcsolatokra is kivetítették. Szergej Lavrov emlékeztetett, hogy a *reset* lényege az Egyesült Államok és Oroszország közös globális agendáján való előrelépés. Ennek megfelelően az orosz külügyminiszter szerint a kölcsönös gyanakvás elkerüléséhez a kockázatok közös elemzésére és az egyoldalú döntések helyett a valóban kollektív fellépésre van szükség, ami a rakétavédelmen túl a hosszú távú katonai tervezésről és válságkezelésről is elmondható.²⁸ Ezzel együtt az orosz fél nem zárta ki a további együttműködés felfüggesztésének lehetőségét sem: Valery Gerasimov, orosz vezérkari főnök kijelentette, hogy az orosz stratégiai nukleáris erők további csökkentésére kizárólag akkor van mód, ha Moszkva biztosítékot kap afelől, hogy az USA globális rakétavédelmi rendszere nem ássa alá az orosz elrettentési képességeket.²⁹

KONKLÚZIÓ

Az európai rakétavédelmi tervek napjainkban is nehezítik az amerikai-orosz kapcsolatokat: bár a 2009-ben hivatalba lépő Obama-kormány a *reset* révén több területen próbált javítani az USA és Oroszország viszonyán, a rakétavédelem kérdését máig nem sikerült rendezni. Moszkva a Putyin-adminisztráció alatt is közös rakétavédelmi rendszer létesítését vagy ennek alternatívájaként jogi garanciákat szeretne Washingtontól, amelyekre

azonban a második ciklusba lépett Obama-adminisztráció továbbra sem hajlandó. Miközben az USA és a NATO szerint az európai rakétavédelmi rendszer tisztán védelmi jellegű, addig Moszkva meggyőződése, hogy az európai komponens csupán egy részét képezi az USA globális rakétavédelmi rendszerének, amely összességében aláássa a stratégiai egyensúlyt és stabilitást. Ez oly mértékben aggasztja az orosz külpolitikát, hogy az a *reset* további lehetséges eredményeit is a rakétavédelem problémájának megoldásához köti. Ennélfogva mind Moszkva, mind Washington érdekét szolgálja a kérdés rendezése: a megegyezés levehetné a Putyin-adminisztráció válláról a költséges válaszlépések terhét, az Obama-adminisztráció számára pedig újabb lendületet adhatna az atomfegyverek globális leszerelési folyamatának.

¹ The Voice of Russia: Lavrov lauds new START Treaty, 2010.04.06.

<http://english.ruvr.ru/2010/04/06/6067842/>. [2013.04.30.]

² „The 1980s are now calling to ask their foreign policy back” (Barack Obama)

³ Vladimir Putin on foreign policy: Russia and the changing world, 2012.02.27.

<http://valdaiclub.com/politics/39300.html>. Letöltve: 2013.04.30.

⁴ HERSZENHORN, M. David: Russia Won't Renew Pact on Weapons With U.S., *The New York Times*, 2012.10.10. http://www.nytimes.com/2012/10/11/world/europe/russia-wont-renew-pact-with-us-on-weapons.html?_r=1&. Letöltve: 2013.04.30.

⁵ *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*: Comment of the Information and Press Department of the MFA of Russia on the question on term of “Nunn-Lugar Cooperative Threat Reduction”, 2012.10.10.

http://www.mid.ru/bdomp/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b4325699005bcbb3/1aa31f580b2ecd5e44257adf0033e79d!OpenDocument. Letöltve: 2013.04.30.

⁶ BAKER, Peter: Obama Calls on Russia to Renew Weapons Pact, *The New York Times*, 2012.12.03. http://www.nytimes.com/2012/12/04/world/europe/obama-calls-on-russia-to-renew-weapons-pact.html?_r=0. Letöltve: 2013.04.30.

⁷ Szergej Magnitsky, orosz ügyvéd oroszországi adóügyi csalások terén folytatott vizsgálatot, melynek során Moszkvában börtönbe zárták, ahol 2009-ben életét vesztette. A róla elnevezett amerikai törvény vízumtilalommal sújtja azokat az orosz állami tisztviselőket, akik feltehetően érintve voltak Magnitsky emberi jogainak megsértésében.

⁸ Dmitrij Jakovlev egy kétéves orosz kisfiú volt, akit az Egyesült Államokban fogadtak örökbe. Amerikai nevelőapja meleg időben zárt autóban hagyta a gyermeket, aki napszúrást kapott, majd életét vesztette. A gyermekről elnevezett törvény Oroszországba való beutazási tilalommal sújtja azokat az amerikai állampolgárokat, akik valamilyen formában részt vesznek orosz állampolgárok emberi jogainak megsértésében.

⁹ RIA Novosti: Medvedev Paints Gloomy Picture of US Missile Defense Dispute, 2013.02.23.

<http://en.rian.ru/world/20130223/179638300.html>. Letöltve: 2013.04.30.

- ¹⁰ RT: Putin warns of foreign threat, vows non-stop military reform, 2013.02.27. <http://rt.com/politics/putin-military-reform-intermediary-results-518/>. [2013.04.30.]
- ¹¹ The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation: Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation, 2013.02.18. http://www.mid.ru/bdomp/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b43256999005bcbb3/76389fec168189ed44257b2e0039b16d!OpenDocument. Letöltve: 2013.04.30.
- ¹² U.S. Department of State: Briefing on the Russian Ministry of Defense Conference on Missile Defense in Moscow, 2012.05.02. <http://www.state.gov/t/avc/rls/189211.htm>. Letöltve: 2013.04.30.
- ¹³ Érdekeség, hogy 2012 őszén a National Research Council (NRC) egy jelentésében hasonló változtatást javasolt az USA rakétavédelmi terveiben, mely jelentésben foglaltaknak a Pentagon akkor még nem tulajdonított különösebb jelentőséget. Az amerikai kormány tudományos és technikai tanácsadó testületeként működő NRC tudományos és katonai szakértőinek két éves kutatómunkája alapján 2012-ben arról számolt be, hogy az Egyesült Államok rakétavédelmében komoly hiányosságok vannak. A dokumentum feltételesen helyesnek ítélte a rakétavédelmi rendszer európai komponensét, azonban azt javasolta, hogy annak utolsó fázisát töröljék egy erősebb hazai rendszer javára. BROAD, J. William: U.S. Missile Defense Defense Strategy Is Flawed, Expert Panel Finds, *The New York Times*, 2012.09.11. <http://www.nytimes.com/2012/09/12/science/us-missile-defense-protections-are-called-vulnerable.html?pagewanted=all&r=0>. Letöltve: 2013.04.30.
- ¹⁴ U.S. Department of Defense: Missile Defense Announcement as Delivered by Secretary of Defense Chuck Hagel, The Pentagon, 2013.03.15. <http://www.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1759>. Letöltve: 2013.04.30.
- ¹⁵ HERSZENHORN, M. David: U.S. Cancels Part of Missile Defense That Russia Opposed, *The New York Times*, 2013.03.16. <http://www.nytimes.com/2013/03/17/world/europe/with-eye-on-north-korea-us-cancels-missile-defense-russia-opposed.html>. Letöltve: 2013.04.30.
- ¹⁶ Interview with Deputy Secretary General Ambassador Alexander Vershbow for Kommersant, 2013.04.01. www.nato-russia-council.info/media/94306/translated_interview_with_deputy_secretary_general_ambassador_alexander_vershbow_for_kommersant_1_april_2013.pdf. Letöltve: 2013.04.30.
- ¹⁷ RIA Novosti: Moscow to Discuss Changes in US Missile Defense Plans, 2013.03.20. <http://en.rian.ru/world/20130320/180138892.html>. Letöltve: 2013.04.30.
- ¹⁸ *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*: Interview of Russian Foreign Minister Sergey Lavrov to RTVi TV-channel, Moscow, 9 April, 2013, 2013.04.11. http://www.mid.ru/bdomp/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b43256999005bcbb3/03145b88e64c9d4244257b4e002bcc55!OpenDocument. Letöltve: 2013.04.30.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ RIA Novosti: Russia, China Plan to Boost Cooperation on Missile Defense, 2013.01.09. http://en.rian.ru/military_news/20130109/178663401.html. Letöltve: 2013.04.30.
- ²¹ Sergei LAVROV: Russia in the 21st-Century World of Power, *Russia in Global Affairs*, 2012.12.27. <http://eng.globalaffairs.ru/number/Russia-in-the-21st-Century-World-of-Power-15809>. Letöltve: 2013.04.30.

- ²² ARON, Leon: The Putin Doctrine. Russia's Quest to Rebuild the Soviet State, *Foreign Affairs*, 2013.03.08. <http://www.foreignaffairs.com/articles/139049/leon-aron/the-putin-doctrine>. Letöltve: 2013.04.30.
- ²³ *United States Senate Committee on Foreign Relations*: Hearings: The Honorable John F. Kerry of Massachusetts, to be Secretary of State, 2013.01.24. <http://www.foreign.senate.gov/hearings/nomination-01-24-2013>. Letöltve: 2013.04.30.
- ²⁴ *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*: Transcript of the Interview by the Foreign Minister of Russia S.Lavrov to the Foreign Policy Magazine, published on April 29, 2013, 2013.04.29. http://www.mid.ru/bdcomp/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b43256999005bcbb3/3bbaf8ed0603efd044257b5c004e77b0!OpenDocument. Letöltve: 2013.04.30.
- ²⁵ Speech of Russian Foreign Minister Sergey Lavrov at the international conference "Military and Political Aspects of European Security", Moscow, 23 May 2013, 2013.05.23. http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/CD8E25B5082A4EEA44257B750033BBF1. Letöltve: 2013.07.13.
- ²⁶ NATO's contribution to European Security. Address by Ambassador Dirk Brengelmann, NATO Assistant Secretary General for Political Affairs and Security Policy, at the plenary session of the Conference on Military and Political Aspects of European Security, Moscow, 23-24 May, 2013.05.23. http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_100748.htm. Letöltve: 2013.07.13.
- ²⁷ U.S. Department of State: Revitalizing Security Cooperation in Europe, 2013.05.23. <http://www.state.gov/t/us/209917.htm>. Letöltve: 2013.07.13.
- ²⁸ Speech of Russian Foreign Minister Sergey Lavrov at the international conference "Military and Political Aspects of European Security", Moscow, 23 May 2013
- ²⁹ RIA Novosti: Missile Defense Obstructs Nuclear Forces Cuts – General, 2013.05.23. <http://www.en.rian.ru/world/20130523/181305895.html>. Letöltve: 2013.07.13.

CORVINUS KÜLÜGYI ÉS KULTURÁLIS EGYESÜLET

biztpol.corvinuembassy.com